

SYVÄLUOTAUKSET

Suomalaisen yliopiston itseymmärrys, itsepuolustus ja haasteet 1920-luvulta 2010- luvulle rehtoreiden puheissa

Risto Rinne, Arto Jauhiainen & Raakel Plamper

Tässä artikkelissa tarkastelemme suomalaisen yliopiston haasteiden, tehtävien ja näköalojen historiallista muutosta yliopistojen rehtoreiden lukuvuoden avajaispuheissa 1920-luvulta 2010-luvulle. Jäsennämme puheissa käsitellyt aiheet suomalaisen korkeakoulupolitiikan linjauksiin. Analyysissä käytämme kehyksenä suomalaisen korkeakoulupolitiikan historiasta aikaisemmin muodostettua doktriinjaottelua. Tavoitteena on kuvata rehtoreiden puheissaan ilmaisemia käsityksiä yliopiston asemasta, tehtävistä ja haasteista eri aikoina, sekä näiden käsitysten suhteutumista yhteiskunnan ja yliopistopolitiikan muutosvaiheisiin.

Johdanto

Yliopisto on kirkon jälkeen vanhimpia kulttuuriperimän siirtoa harjoittavia instituutioita. Vaikka instituutiot edustavat pysyvyyttä ja yhteiskunnan jatkuvuutta, ne eivät ole muuttumattomia, vaan muovautuvat ajan saatossa. Viimeisimmän vuosisadan aikana suomalainen yliopisto on sitä ympäröivän yhteiskunnan mukana muuttunut rajusti. Yliopisto ei kuitenkaan ole vain heijastuma yhteiskunnasta, vaan myös aktiivinen toimija ja vaikuttaja. Kansallisen korkeakoulupolitiikan avulla valtiolta on eri aikakausina tiukemmin tai löyhemmin pyrkinyt ohjailemaan autonomista yliopistolaitosta. Pitkän linjan muutoksia ovat olleet yliopistolaitoksen vakiintuminen ja kasvu 1920-luvulta virkamiesten koulutuslaitoksena sekä toisen maailmansodan jälkeinen nopea alueellinen ja määrällinen laajeneminen, toiminnallinen monipuolistuminen ja eriytyminen. Suuria rakenteellisia muutoksia ovat olleet myös yliopistojen valtiollistaminen, hallinnon- ja tutkinnonuudistukset 1970-luvulla sekä viimeisimpien vuosikymmenten murros, jolloin yliopistot ovat väijäämättömästi kiinnittyneet osaksi uutta globaalia maailmanjärjestystä ja tietoon perustuvaa taloutta sekä lopulta irronneet valtion omistuksesta.

Olemme aiemmin (esim. Rinne ym. 2014) erottaneet suomalaisen yliopiston historiassa neljä doktriinia, jotka luonnehtivat yliopistopolitiikan ja yliopiston yhteiskunnallisen aseman, roolin, tavoitteiden ja ihanteiden muutosta niin kansallisessa kuin globaalissa kehyksessä. Tätä jaottelua käytämme analyysimme jäsentäjänä.

Artikkeli perustuu tutkimukseen, jossa analysoimme yliopiston rehtoreiden puheita. Ne ovat vakiintunut osa yliopistojen lukuvuosien avajaisseremonioita, yhdenlaisia ilmapuntareita, yliopistojen vuosittaisia huolen- ja tahdonilmaisuja. Yliopistojen vuosikertomuksissa julkaistut puheet edustavat yliopistojen virallista diskurssia, arvovaltaista akateemista puhetta yliopistoväelle ja ympäröivälle yhteiskunnalle. Ne sisältävät yliopiston sisäisten tilanteiden ja tapahtumien kuvausten lisäksi yliopiston itsemäärittelyä, kannanottoja tiede- ja korkeakoulupolitiikkaan, valtioon, kulttuuriin, yhteiskuntaan ja ylipäätään maailmaan sekä yliopiston asemaan siinä.

Rajaamme tarkastelumme Helsingin ja Turun yliopistoihin, kahteen maamme vanhimpaan suomenkieliseen monitieteiseen yliopistoon: Helsingin yliopisto vanhan Turun Akatemian toiminnan jatkajana ja maan suurimpana yliopistona toimi pitkään yliopistolaitoksen veräjänvartijana. Turun yliopisto puolestaan edustaa nuorempaa, suomenkielen ja suomalaisuusaatteen ympärille rakentunutta, maakunnallista yliopistoa. Kummankin historia ulottaa juurensa 775 vuoden taakse, vanhaan Turun Akatemiaan. [1]

Aineistoa analysoidaan sisällönanalyysin menetelmin. Tutkimuksen aikajänne on lähes sata vuotta alkaen Turun yliopiston toiminnan alkamisesta (v. 1921) päättyen vuoteen 2014. Aineisto sisältää kaikkiaan 185 puhetta. Kuvaamme ja selitämme sekä teemme ymmärrettäväksi suomalaisen yliopiston aseman, pyrkimysten ja näköalojen historiallista muutosta. Pyrimme tässä artikkelissa vastaamaan aineistollamme seuraaviin kysymyksiin:

- Minkälaista kuvaa rehtoreiden puheet ovat rakentaneet yliopiston asemasta, tehtävistä ja haasteista eri aikoina?
- Miten nämä suhteutuvat yhteiskunnan, kulttuurin, yliopistoinstituution ja yliopistopolitiikan muutos- ja murrosvaiheisiin ja edellä esittämiimme doktriineihin?

Aivan aluksi luonnehdimme rehtorien puheiden asemaa yliopistojen portinvartijoina. Sitten esittelemme hyvin lyhyesti doktriinien pääpiirteet. Tämän jälkeen tarkastelumme etenee doktriinikausittain, ja lopuksi kokoamme kokonaistulkintamme esiin.

Rehtorien puheet

Avajaispuheissaan rehtorit ovat perinteisesti käsitelleet yliopistolaitoksen keskeisiä tehtäviä ja ihanteita retorisesti ja pyrkineet antamaan yleisölle kulloinkin haluamansa kuvan yliopistosta. (Klinge 1987a, 452; Klinge 1987b, 92–93; Lahti 2012, 8.) Jollakin lailla ne muistuttavat minkä tahansa yrityksen vuosikatsauksia, paitsi siinä, ettei niissä julkisteta yhtiöiden taselaskelmia.

Puheet luovat retorisen imagon rakentamiseen pyrkivän näkökulman yliopistoihin. Huusko (2009) on tutkinut sitä, miten yliopistoissa ja laitoksilla rakennettiin itseymmärrystä ja identiteettiä. Hänen mukaansa itsearviointeja, laatuysikkönimityksiä ja monenmoisia tunnustuksia on käytetty jatkuvasti korkean laadun imagon rakentamiseen ja maineen vahvistamiseen. Näin todistellaan omalle väelle, ulkoisille sidosryhmille, muille yliopistoille, opetusministeriölle, potentiaalisille opiskelijoille ja ulkoisille rahoittajille, kuinka erinomaista opetusta ja tutkimusta laitoksella ja yliopistossa tarjotaan. (Huusko 2009; Lahti 2012, 90.)

Rehtorien puheperinne juontaa juurensa aina Euroopan vanhimpiin yliopistoihin. Niiltä Turun Akatemia aikanaan omaksui tradition. Akatemiamme oli pieni ja syrjäinen yliopisto, joka haluttiin erilaisin juhlamenoin ja -tunnuksin sekä avajaisseremonioin, väittelyjärjestelmin, valtikoin, miekoin ja viitoin kytkeä kiinteästi laajempaan eurooppalaiseen yliopistotraditioon. (Klinge 1987a, 79–80.)

Rehtorin asema on ollut vankka aina 1600-luvulta Turun Akatemian perustamisesta

saakka. Rehtoria ylempänä hierarkiassa olivat ainoastaan tuolloinen kansleri Pietari Brahe ja varakanslerina ja rehtorin esimiehenä toiminut Turun piispa. Tuolloin rehtorin valtakausi kesti vuoden ja jokainen professori toimi vuorollaan rehtorina. (Klinge 1987a, 102–103; Klinge 1989, 97.) Ensimmäinen muutos rehtorin asemaan tehtiin vasta vuonna 1828 uudessa Helsingin Aleksanterin yliopistossa, kun statuuttien uudistamisen yhteydessä rehtorin valtakausi pidennettiin kolmeen vuoteen ja rehtorin valinnassa otettiin käyttöön vaalit (Klinge 1989, 97). Sitten rehtorin asemaa on lähinnä hienosäädetty, kunnes vasta vuoden 2010 yliopistolaki muutti rehtorin asemaa radikaalisti (Yliopistolaki 645/1997; Yliopistolaki 558/2009; Lahti 2012, 14–15). Nykyään rehtori ei ole enää aiempien vuosisatojen tapaan akateemisen yhteisön valitsema yliopiston korkein edustaja vaan pikemminkin yliopiston toimitusjohtaja (Kaukonen & Välimaa 2010, 19). Rehtorin tehtävänä on johtaa yliopiston toimintaa ja vastata yliopiston tehtävien tuloksellisesta, taloudellisesta ja tehokkaasta hoitamisesta. Rehtorin tehtävänsä valitsee yliopiston hallitus, jonka tehtävänä lisäksi on muun muassa päättää yliopiston strategisista linjauksista ja huolehtia taloudenhoidon valvonnan järjestämisestä. (Yliopistolaki 558/2009.)

Rehtorien puheet sisältävät runsaasti retoriikkaa. Retoriikalla tarkoitetaan kaikkea sitä, miten asia esitetään vakuuttavasti ja suostuttelevasti puheen keinoin (Haapanen 1996, 23). Pehkonen (2006) väittää, että itse asiassa mikä tahansa vaikuttamaan pyrkivä puhe tai kirjoitus on aina retorista. Kakkuri-Knuutilan (2002, 235) mukaan retorisen analyysin kohteina ovat paitsi teksti ja sen vaikutuskeinot, myös tekstin laajempi sosiaalinen yhteys, mikä pitää sisällään myös koko retorisen tilanteen; puhujan, yleisön ja puheen foorumin.

Aineisto antaisi erinomaiset mahdollisuudet myös diskurssi- tai retoriikka-analyysille, mutta olemme pitäytyneet teemoitteluun perustuvaan sisällönanalyysiin, koska doktriini- jaotteluun perustuva tulkintakehys antaa tässä vaiheessa paremmat mahdollisuudet alustavan kokonaiskuvan luomiseen tästä varsin pitkältä, yli 90 vuoden mittaiselta tarkastelujaksolta. Seuraavassa luvussa esittelemme lyhyesti doktriinimallin sekä kuvaamme, miten olemme soveltaneet sitä analyysissämme.

Suomalaisen yliopiston doktriinit

Esitämme seuraavassa taulukossa (taulukko 1) aikaisemmassa tutkimuksessa esiin nousseet jo mainitsemamme suomalaisen yliopistolaitoksen historialliset doktriinit. Taulukko esittää siis tarkastelullemme yhdenlaisen hypoteettisen kehikon siitä, miten doktriinit ovat historiallisesti muuttuneet suhteessa opetukseen ja tutkimukseen; politiikkaan ja valtioon; talouteen; tasa-arvoon; yliopiston tyyppiin ja korkeakoulutuksen malliin.

NÄKÖKULMIA POLITIIKKAAN	DOKTRIINIT			
	“Akateemisen perinteen doktriini”, 1960-luvulle asti	“Valtiojohtoisen kehittämisen doktriini” 1960-luvun lopulta 1980-luvun lopulle	“Tulosvastaullisen ohjauksen ja kilpailun doktriini”, 1980-luvun loppu ja 1990-luvulta eteenpäin	“Uuden julkishallinnan (NPM) neoliberaali doktriini”, 2000-luvulta alkaen (2010 uusi yliopistolaki)
Opetus ja tutkimus	Vapaus opetuksessa ja tutkimuksessa. Eliitin kouluttaminen toiminnan keskiössä. Profiisoiden vahva valta-asema.	Riittävän koulutetun akateemisen työvoiman tuottaminen. Koulutuskiihtöiden mitoitus työelämän tarpeiden mukaan. Tiede tuotannon osatekijänä.	Vastaus monitahoiseen paineeseen. Tuottavuuden ja tehokkuuden korostaminen. EU:n politiikkaan ja EHEA:an suuntautuminen.	Kimmoisa ja joustava. Suomalaisen korkeakoulutuksen eurooppalaistaminen. Täysimittainen laadunarviointi.
Politiikka ja suhde valtioon	Yliopistojen autonomia.	Koulutuksen alisteisuus sosiaali- alue- ja työvoimapolitiikalle. Valtiojohtoisuus koulutuksessa. Yliopiston demokratia sisäisessä hallinnossa.	Yhteiskunnan tarpeiden joustava ja innovatiivinen palveleminen. Yliopiston johtaminen saavutettujen tulosten perusteella. Innovaatiopolitiikka. Arvioiva valtio.	Irtautuminen valtion omistuksesta. Yliopistokentän rakennemuutos. Yliopistojen fuusioituminen. Vahva innovaatiopolitiikka ja "kolmas tehtävä". Uusi julkisjohtamisen oppi (New Public Management, NPM).
Talous	Ei odotuksia välittömän hyödyn suhteen, kuitenkin tietoisuus pitkän aikavälin hyödyistä.	Korkeakoulutus taloudellisen kehityksen keskeisenä osa-alueena.	Kansainvälisen kilpailukyvyyn ja teollisen monipuolistumisen korostaminen. Markkinalähtöisyys.	Laaja yksityinen rahoitus yliopiston ulkopuolelta. Vähenevä julkinen rahoitus. Sidosryhmien lujittuva asema hallinnossa.
Tasa-arvo	Opiskelijoiden koulutus valtion johtaviin asemiin, erityisesti virkamiehiksi.	Koko lahjakkuuspotentiaalin hyödyntäminen edellyttäen tasa-arvoisia mahdollisuuksia päästä korkeakoulutukseen. Nopea laajentuminen, jonka seurauksena alueellisten ja sosiaalisten erojen tasaottuminen.	Sukupuolten välisen ja alueellisen tasa-arvon huomiointi. Valtiojohtoisen kilpailun edistäminen. Oikeudenmukaisuus.	Vapaa, voittoa tavoitteleva kilpailu. Laadun korostaminen. Huippuyksiköt. Oikeudenmukaisuus yksilökeskeisen suorittamisen ja kilpailun kautta.
Yliopisto tyyppi	ELIITTI	VALTIO	VALTIOJOHTOINEN. SEKAMUOTOINEN UNIVERSAALI	NÄENNÄISESTI MARKKINAVETOINEN YRITYSYLIOPISTO
	HEIKOSSA VALTION VALVONNASSA OLEVA KORKEAKOULUMALLI	VAHVASSA VALTION VALVONNASSA OLEVA KORKEAKOULUMALLI	VAHVASSA VALTION VALVONNASSA OLEVA KORKEAKOULUMALLI	NEOLIBERAALI, MARKKINALÄHTÖINEN KORKEAKOULUMALLI

Taulukko 1: Suomalaisen yliopistojen doktriinit 1900- ja 2000-luvulla (vrt. Kivinen ym. 1993; Rinne 2004; Rinne 2010, 81–82; Rinne ym. 2014).

Aineisto analysoitiin teoittamalla kunkin doktriinin alle aineistolähtöisesti kyseisen doktriinin ulottuvuuksien (opetus ja tutkimus, valtiosuhde, talous sekä tasa-arvo) kannalta

merkittäviä, yksityiskohtaisia teemoja. Näitä saatiin seuraavasti (suluissa doktriiniin määriteltyjen puheiden vuosiluvut): Akateemisen perinteen doktriini (1920–1965): 50 kpl, Valtiojohtoisen kehittämisen doktriini (1966–1985): 51 kpl, Tulostavasti ohjauksen ja kilpailun doktriini (1986–1999): 50 kpl, Uuden julkishallinnon neoliberaali doktriini (2000–2014) 48 kpl. Näihin sisältyy yhteensä 8 yliopiston tehtäviä kuvaavaa aihealuetta, joiden pohjalta tämä artikkeli työstettiin. Yliopistolle määriteltiin puheissa (suluissa teemaan liittyvien aiheiden määrät koko aineistossa) tutkimukseen ja tieteeseen (10 kpl), korkeimpaan opetukseen (4), ammattikoulutukseen ja työelämään (4), sivistykseen (1), nuorten kasvatukseen (8), kansallisuuteen ja suomalaisuuteen (3), kansainvälisyyteen (1) sekä yhteiskunnan hyödyttämiseen (11) liittyviä tehtäviä. Lisäksi oli kahdeksan muuta edellä mainittuihin aihealueisiin kuulumatonta yksittäisesti mainittua tehtävämäärittelyä, esimerkiksi yliopiston tehtävä aikansa hengen kuvastimena sekä aatteellisten herätteiden kehtona.

Doktriinijaottelu toimii historiallisena ja yliopistopoliittisena tulkintakehyksenä sille, miten kuva yliopistosta on muuttunut, ja miten puheet heijastavat laajemmin yhteiskunnassa, kulttuurissa ja yliopistopoliitikassa tapahtuneita muutoksia ja murroksia. Doktriinijaottelu edustaa virallisten asiakirjojen ja säädösten määrittelemää kuvaa yliopistosta, sen olemuksesta, tehtävistä ja tavoitteista eri aikoina. Analyysimme toimii siis myös tavallaan doktriinimallin ”testauksena” toisenlaisella aineistolla. Seuraavaksi käymme doktriinien perustalta analysoimaan yliopistorehtoreiden puheita neljän doktriinin ja vajaan sadan vuoden ajalta. Kunkin analyysimme aluksi luonnehdimme muutamalla sanalla kyseisen doktriinin ominaislaatua ja historiallisia murtumia doktriinien välillä.

Akateemisen perinteen doktriini (1960-luvulle asti)

Suomalaisen yliopiston alkutahdit iskettiin jo Ruotsin vallan aikana, jolloin Turkuun perustettiin Turun Akatemia vuonna 1640. Suomen siirryttyä Venäjän vallan alle ja Turun tuhoututtua pahoin tulipalossa yliopisto siirrettiin Ruotsin ja Tukholman läheisyydestä lähemmäs Venäjää ja Pietaria Helsinkiin, jonne muodostettiin keisarillinen Aleksanterin yliopisto 1800-luvun alussa. Tuolloinen tehtävämäärittely ”edistää vapaata tutkimusta ja tieteellistä sivistystä Suomessa sekä kehittää sen nuorisoa kykeneväksi palvelemaan keisaria ja isänmaata” voidaan nimetä ”akateemiseksi doktriiniksi, joka on säilynyt muutettavat muutettui-
na aina 1960-luvulle asti”. (Niiniluoto 1984, 222–223; Klinge 1965, 119–120; Ketonen 1986, 15; Kivinen ym. 1993, 16.) Kyseessä oli siis eliittiyliopisto, jossa opiskelivat pitkään lähinnä yhteiskunnan ylempien kerrosten jälkeläiset tullakseen osaksi kansallista eliittiä.

Tarkastelumme alkaa tämän ensimmäisen doktriinin aikakaudelta 1920-luvulta, jolloin maassa toimivat rinnakkain Helsingin ja Turun yliopistot. Vasta perustetun Turun yliopiston rehtoreiden alkuvuosien puheita hallitsivat ymmärrettävästi yliopiston toiminnan käynnistämiseen liittyvät käytännölliset seikat: uusien tiedekuntien ja tarvittavien oppitulojen perustaminen, ylioppilasmäärät, opettajapula ja professorien pätevyys, taloudelliset vaikeudet sekä palkkojen pienuus. Helsingin rehtorit puhuivat sitä vastoin tuolloin enemmän yliopistoon vaikuttavista yhteiskunnallisista teemoista. Turun yliopiston ollessa yksityinen ja Helsingin valtiollinen, olivat ne hallinnollisesti erilaisia, mikä näkyy myös puheissa eroavina näkökulmina talouteen, hallintoon sekä valtiosuhteeseen. Turun yliopistoa koskettava erityiskysymys aina 1950-luvulle saakka oli valtionapu, Helsingin rehtoreiden avajaispuheissa yhdeksi erityisteemaksi 1920- ja 1930-luvuilla nousi kielikysymys, kamppailu suomenkielen asemasta tieteen ja opetuksen kielenä.

Akateemisen perinteen doktriini: Isänmaan ja kansan palveluksessa

Itsenäisyyden ensimmäisinä vuosikymmeninä rehtoreiden puheissa korostuivat kansallisuus ja isänmaallisuus niiden eri muodoissa. Erityisesti Turun yliopiston tulieluinen suomalaisuusmies rehtori V. A. Koskenniemi kytki puheissaan kansallisuusaatteen yhteen yliopiston tehtävien kanssa. Vuonna 1927, jolloin Turun yliopiston nimi oli saanut nykyisen muotonsa, Koskenniemi julisti, että Turun yliopisto on Suomalaisen yliopiston perillinen:

Mutta käyttäessämme korkeakoulustamme tästä lähtien sen uutta ajan- ja asianmukaisempaa nimeä, emme suinkaan unohda, että Turun yliopisto on joka suhteessa Turun suomalaisen yliopiston perillinen ja että sille on uskottu nimenomaan suomenkielisen tutkimuksen vaalijana ja isänmaan nuorison tieteellisenä kasvattajana tehtävä, joka sen kaikiksi ajoiksi on vihkinyt suomalaisiksi tieteen ja kulttuurin työssijaksi. (Koskenniemi T1927, 53.)

Kansallisuusteeman yksi juonne oli se, että yliopiston oikeutusta ja tehtäviä määriteltiin ”kansasta” käsin, mikä heijastelee tuoretta valtiollista itsenäisyyttä sekä erityisesti Turun yliopiston osalta sen syntyhistoriaa kansalaiskeräyksen siivin. Yliopiston symboliksi muodostunut motto ”vapaaan kansan lahja vapaalle tietelle”, sisältää vahvan viestin koko kansan yliopistosta, mikä osaltaan pitääkin paikkaansa; osallistuvathan eri kansalaispiirit varsin laajasti yliopiston perustamisen mahdollistaneeseen varainkeräykseen (Perälä 1970, 9–10) [2].

Kansallista sivistystä edistää yliopisto taas välillisemmin tai välittömämmin suorittaessaan menestyksellä sille tieteellisenä laitoksena ja korkeakouluna kuuluvia tehtäviä. Monia kanavia pitkin etsiytyvät yliopistojen vaaliman tieteellisen kulttuurin saavutukset yleisempään tietoisuuteen ja hedelmöittävät kansallista sivistystä kokonaisuudessaan. (Koskenniemi T1926, 61.)

Se, mitä kansalla tarkoitettiin, jäi puheissa abstraktiksi, samoin sivistävän aineksen konkreettisempi sisältö. Muutamat puheet välittivät kuvaa yliopistosta yhdenlaisena ylimpänä kansanvalistuksen työssijana tehtävänään ”vaalia tätä kansallista perintöä, tehdä se hedelmälliseksi ja elävöittäväksi ensinnäkin omassa piirissään ja sitten kaiken kansan keskuudessa” (Virkkunen T1924, 58). Kahta vuotta myöhemmin Helsingin yliopiston Granfelt tulkitse paljolti samoin sanakääntein silloista lakia:

Korkeakoulun tehtäviin kuuluu levittää tieteen tuloksia kansaamme ja ohjata sen aatteellista työtä tiedemaailmassa yleisesti hyväksytyjen tutkimusmenetelmien mukaisesti sekä juurruttaa kansaamme kansainvälistä henkeä, ymmärrystä ja ajattelutapaa. (Granfelt H1926, 93–94.)

Vuoden 1930 puheessaan Koskenniemi totesi, että yliopiston tehtävä on uskollisesti palvella kansakunnan tulevaisuutta kaikista valtiollisista vaiheista riippumatta ja juurruttaa kaikkiin kansankerrokseen kriittinen ja tieteellinen ajattelutapa. Se on ”kieltämättä paras suoja-muuri kaikkia valtiota ja kulttuuria vaarantavia kumousoppeja vastaan” (Koskenniemi T1930, 58). Kansallisuusaatteen rinnalla rehtorit koskettelivat vähäisemmässä määrin myös kansainvälisyyttä, ja samalla yliopistoa ja Suomea länsimaisen sivistyksen perillisenä ja vaalijana. Näin tehtiin selvästi pesäero itään ja Venäjään. Vuonna 1930 Koskenniemi keskittyi kommunismin vastaisen Lapuan liikkeen ihannoimiseen, joskin häveliäästi huomauttaen, että liikkeen keinot päämäärän tavoittamiseksi eivät ole aina olleet kunnialliset. Hel-

singissä rehtori Tulenheimon näkemyksenä oli, että kansanliike on tärkeä arvojemme säilyttämiseksi, vaikka yliopisto seisoikin sen takana vain niiltä osin, mitkä siinä olivat ”tervettä ja oikeaa”. (Koskenniemi T1930; Tulenheimo H1930, 208.) Sotavuosina yliopistojen toiminta oli vähäistä ja aika ajoin kokonaan pysähdyksissä. Puheissa luonnollisesti korostui isänmaallisuus, yhteishenki sekä tieteen ja kulttuurin vaalimisen tärkeys vaikeissakin olosuhteissa.

Akateemisen perinteen doktriini: Sivistysyliopiston eetos

Sivistysyliopiston eetos oli puheissa koko doktriinin ajan rikkumaton. Yliopiston autonomia, tieteen vapaus sekä sivistyksen vaaliminen toistuvat useasti. Yliopiston tehtäviä rehtorit eivät juuri liittäneet ympäröivään yhteiskuntaan. Yliopistoa luonnehdittiin pikemminkin akateemisten ihanteiden ja traditioiden kautta. Tutkimus mainittiin säännönmukaisesti yliopiston perustehtävänä, mutta samaan hengenvetoon nostettiin rinnalle kasvatustehtävä. Varsinkin 1920–1940 -luvuilla puheissa viitattiin juuri kasvatukseen, ei niinkään opetukseen. Turun yliopiston rehtorin Einar W. Juvan mukaan yliopiston tehtävä on ”kehittää opiskelijoittensa korkeimpia henkisiä kykyjä” tulevaa yhteiskunnallista asemaansa varten. Yliopistossa ei vain kasvateta, vaan yliopistot ovat ”ensi sijassa tieteen työssijoja, joissa ohjataan opiskelijoita tieteelliseen ajatteluun ja tieteelliseen työhön ja joissa myös tehdään tieteellistä työtä”. Turun yliopisto on ”perustettu tieteellisen kasvatuksen antajaksi, tutkimuslaitokseksi, suomalaisen hengenviljelyksen syventäjäksi”. (Juva T1934, 66–67.) ”Toiselta puolen yliopiston täytyy tieteellisenä laitoksena osoittaa elinvoimansa siinä, että sen piirissä suoritetaan tutkimuksia, joitten tulokset myös näkyvät” (Juva T1937, 61).

Vuoden 1933 puheessaan Turun yliopiston rehtori Granö intoutui korostamaan opetuksen ensisijaisuutta tutkimukseen nähden silloin, kun on kyse yliopiston kansallisesta sivistystehtävästä. Humboldttilaisessa hengessä hän ei silti asettanut tutkimusta ja opetusta vastakkain. (Granö T1933, 58–59.) 1930-luvun alussa koettiin Turussa varsin erikoinen tilanne, kun rehtorit Koskenniemi ja Granö asettuivat puolustamaan yliopiston opetustehtävää ja vastustivat kansleri E.N. Setälän esitystä. Setälä vaati opetuksesta luopumista, ja yliopiston sijaan tutkimuslaitoksien perustamista. (Granö T1933.)

Tutkimus alkoi monissa puheissa nousta vahvemmin esiin 1930-luvun loppupuolella ja 1940-luvulla, mutta ei erillisenä, vaan kytkettynä opetukseen. Helsingin rehtori, kuuluisa matemaatikko Rolf Nevanlinna, korosti tutkimuksen tärkeyttä yliopiston selkärankana, samoin akateemisen opetuksen perustana. Yliopiston ainoa tehtävä ei ollut kuitenkaan toimia työvoiman ”kasvatustiloksena”, vaan se on myös korkein kulttuurilaitoksemme, ”jonka on vastattava siitä, että vapaan tutkimuksen henki pysyy vireänä maassamme”. Paras yliopisto-opettaja on sellainen, jonka opetustyössä näkyy voimakas omakohtainen tutkimustyö. (Nevanlinna H1942, 55.)

Yliopiston tason pysyminen korkeana edellyttää olennaisesti, ettei tieteellinen tutkimus siitä vieraannu. (...) tosiasiallisesti juuri yliopistotyön kahden puolen, tutkimus- ja opetustehtävän, välinen jännitys ja keskinäinen kosketus on omiaan ylläpitämään elävää virettä. (Nevanlinna H1944, 82.)

Rehtorit nostivat usein esiin yliopiston tehtävän virkamiehistön kouluttajana, mutta painottivat visusti, ettei yliopiston tehtävä saa typistyä tähän. Ammatillisenkin koulutustehtävän päämääränä tuli olla syvällisen tieteellisen ja kulttuurisen sivistyksen saaneiden virkamiesten kasvatusta. Turun yliopiston rehtorin Wariksen mukaan yliopistot eivät ole vain virka-

mieskouluja, vaan niiden ensisijaisena tehtävänä on toimia tutkimuslaitoksina, ”jossa ne voivat kehittää itseään, jotka etsivät syntyjä syviä” (Waris T1947, 121).

Yliopistoa ei ole käsitettävä periaatteelliseksi virkamieskouluksi, vaan laitokseksi, jossa tehdään tieteellistä työtä ja kasvatetaan nuorisoa kykeneväksi palvelemaan maataan. Tällöin on kasvatuksen päämääränä tieteellinen pätevyys, eikä määrätty virka sellaisenaan. (Waris T1946, 112.)

Vaikka yliopiston käytännöllisenä tehtävänä oli Nevanlinnan mukaan ”valmistaa päteviä työvoimia yhteiskunnan monelle eri alalle”, niin tässäkin tehtävässään opiskelijoiden tulisi saada kosketus ”vapaan tutkimuksen henkeen”. Jos näin ei ole, ”silloin yliopisto ei oikein ole täyttänyt korkeaa kutsumustaan”. (Nevanlinna H1943, 68.) Kymmenisen vuotta myöhemmin Helsingin yliopiston rehtori Linkomies nosti esiin saman kysymyksen painottaen yliopistokoulutuksen tehtävää tuottaa ammattilaisia ympäröivän yhteiskunnan tarpeisiin:

Yhteiskunta tarvitsee nykyisin tieteellisen koulutuksen saaneita henkilöitä enemmän kuin koskaan ennen. Valtion laajalle levinnyt toiminta edellyttää erilaisissa johtavissa asemissa olevilta henkilöiltä kykyä punnita tosiasiat ja tehdä niistä oikeat johtopäätökset. Niinpä onkin sanottu, että nykyaikainen valtio hyvin suuressa määrin rakentuu tieteelliselle pohjalle. (...) Korkeampi opetuskaan ei voi vaikuttaa riittävän hedelmällisesti, jollei sen antaja ole itsenäisellä tutkimuksella tunkeutunut opetusalan sa probleemoihin. (Linkomies H1957, 51–52.)

Vaikka rehtorit myönsivätkin yliopistojen työvoimapolitiittisen ja ammatillisen tehtävän kohonneen tärkeälle sijalle, oli heidän puheidensa johtotähtenä kuitenkin ajatus sivistysyliopistosta ja tieteeseen ja tutkimukseen pohjaavasta koulutuksesta.

Akateemisen perinteen doktriini: Ylioppilaiden määrä ja laatu

huolenaiheena

Yliopisto oli aina 1950-luvulle saakka hyvin valikoiva instituutio, johon vain harvoilla oli pääsy. Rehtoreita askarruttikin jo 1920-luvulta lähtien yliopistoon rekrytoitavan opiskelija-aineuksen laatu, ylioppilastutkinnon laatu ja merkitys sekä ajatukset ylioppilastulvasta. Helsingin yliopiston rehtori Ivar Heikel korosti jo vuonna 1921 riittävän tiukkaa valikointia yliopisto-opintoihin. Hän katsoi vaatimusten heikkenen sille tolalle, että ”yliopisto saa ottaa vastaan suuren joukon sellaisia oppilaita, jotka puuttuvan ahkeruuden tai lahjakkuuden takia eivät ylioppilastutkinnossa olleet päässeet pitemmälle kuin approbatur-arvosaan”. (Heikel H1921, 33.)

Helsingin rehtori Suolahti loi vuoden 1924 puheessa perusteellisen katsauksen ylioppilastutkintoon ja sen merkitykseen. Ylioppilastutkinto tulisi säilyttää kapean väestöryhmän tutkintona, eikä sitä saisi pitää kelpoisuusehtona julkisiin toimiin. Se tulisi siis säilyttää yleissivistävänä tutkintona ja kriteerinä akateemisiin opintoihin. Rehtori oli käynyt läpi yliopistoon kirjoittautuneiden ylioppilaskirjoitusten tulokset ja saattoi, toisin kuin Heikel, todeta, ettei esiintynyt vaaraa tason laskusta. Yliopistossa opiskelivat vain lahjakkaimmat, joten ei ole tarvetta ryhtyä karsimaan hakijoita. (Suolahti H1924.)

Jo kuuden vuoden päästä rehtori Tulenheimo otti sitä vastoin voimakkaasti kantaa ylioppilastulvaan. Yliopiston ja yhteiskunnan kannalta yliopistossa tulisi opiskella vain sel-

laisia henkilöitä, jotka soveltuvat henkiseen työhön. Tulenheimon mielestä henkiseen työhön kelvollisuus on luonteenpiirre; se on luonteen lujuuutta. Rehtorin ratkaisuehdotus oli mielenkiintoinen. Yliopistossa tulisi järjestää valmistavia tutkintoja, jotka karsisivat aste asteelta vain lahjakkaimmat opiskelijat jatkamaan opintojaan. (Tulenheimo H1930, 207–208; myös Brotherus H1935, 113.)

Sotien jälkeen kysymys ylioppilaiden ja opiskelijoiden määristä nousi jälleen rehtoreiden huolenaiheeksi. Takana oli käytännöllisten syiden (tilanahtaus) lisäksi myös laajempi, yhteiskunnallinen huoli. Helsingin yliopistossa siirryttiinkin numerus clausus -järjestelmään vähitellen vuodesta 1945 lähtien. Puheiden perusteella valikointiin jouduttiin siirtymään pakon sanelemana, vaikka järjestelmää paheksuttiin. Sen koettiin rajoittavan perinteistä akateemisen opiskelun vapautta ja sulkevan ulkopuolelle potentiaalisia lahjakkaita opiskelijoita. Vuoden 1947 puheessa rehtori Långfors kritisoi numerus claususta kyseenalaistamatta sen välttämättömyyttä:

Tähän voidaan huomauttaa, että karsinnan suorittavien viranomaisten on mahdoton tietää, että pyrkijä on lahjakas ja tarmokas, jos ne kriteeriot, joiden perustalla karsinta suoritetaan, todistukset ja kokeet, eivät sitä osoita. Valittavasti ei ole muita keinoja, jotka voisivat osoittaa asianomaisen kykyä. (Långfors H1947, 112.)

Turun rehtori Olin puolestaan korosti, että numerus clausuksen sijaan tulisi rajoittaa ylioppilastulvaa ja ohjata nuoria ammattikouluihin. Samalla hän ennakoி jo muutaman vuosikymmenen päässä odottavaa akateemista työttömyyttä: ”jos suunta jatkuu nykyisellään, olemme kuitenkin nopeasti lähestymässä rajaa, jonka takana alkaa oppineen työttömien luokan syntyminen”. (Olin T1948, 111–112.) Vuoden 1951 puheessaan Olin nosti esiin huolensa yliopistoon pääsyn tasa-arvosta ja lahjakkuusreservien hyödyntämisestä:

Nykyistä ylioppilastulvaa ajatellen voitaisiin ehkä sanoa, ettei ole pakko opiskella korkeakoulussa, jollei siihen ole varaa. Sellainen valikointi olisi kuitenkin sangen epäoikeudenmukainen ja epädemokraattinen. Varallisuus ei merkitse samaa kuin lahjakkuus eikä meillä ole varaa menettää sitä voimallisää, minkä köyhät lahjakkaat lapset voivat antaa sivistyselämällemme. (Olin T1951, 92.)

Samaan hengenvetoon Olin – viitaten opintojen suuriin keskeyttämislukuihin – katsoi, että laajenevaan oppikouluun oli päässyt korkeammalle opintielle kelpaamatonta ainesta ja suositti, että useamman tulisi jättää oppikouluopinnot keskikouluun ja hakeutua ammatilliseen koulutukseen (Olin T1951, 92). Elitistisen näkökulman mukaan ajatuksena oli, että lukio ylioppilastutkintoinen ja koko yliopistojen valikointijärjestelmä vuosivat korkeakouluopintoihin soveltumatonta ainesta.

Akateemisen perinteen doktriini: Vanhan yliopiston puolustus muuttuvassa yhteiskunnassa

1950-luvulla hyvinvointivaltion rakennustyö ja koulutuksen ekspansio näkyivät monin tavoin myös yliopistomaailmassa. Molemmissa yliopistoissa panostettiin uusiin tiloihin ja rakennuksiin. Opiskelijamäärät kasvoivat kohisten, ja paineet koko korkeakoululaitoksen laajentamiselle olivat kovat. Yliopistot elivät uuden ja vanhan murrosvaihetta. Tämä kulmi-

noitui vuoden 1956 korkeakoulukomitean, ns. Myrbergin komitean mietintöön. Se esitti joukon uudistusehdotuksia, kuten yliopiston sisäisen hallinnon yhdenmukaistamista ja korkeakoulutuksen laajentamista alueellisin perustein. Peruslähtökohdiltaan mietintö oli hyvin konservatiivinen korostaen tutkimuksen ja opetuksen rikkumatonta vapautta sekä yliopiston itsehallintoa ja professorien auktoriteettiasemaa. Helsingin yliopiston hegemoniaakaan komitea ei ollut valmis horjuttamaan muutoin kuin niin, että Turun yliopiston asemaa vahvistettaisiin sen rinnalla. (Kivinen ym. 1993, 40.)

1950-luvun puolivälin jälkeen rehtorien puheet alkoivat kosketella yliopiston suhdetta ympäröivään yhteiskuntaan. Puheista huokui Myrbergin komitean henki ja huoli traditio-naalisen yliopistoetoksen säilymisestä vääjäämättömästi muuttuvassa yhteiskunnassa. Turun yliopiston rehtori Järvi viittasi vuosien 1954 ja 1955 puheissaan yliopiston tutkimusmonopolin orastavaan murtumiseen todeten, että teknistä ja muuta ”yhteiskuntaa hyödyttävää” tutkimusta tehdään yhä enemmän erillisissä tutkimuslaitoksissa. Hänen mukaansa yliopiston olisi edelleen oltava tieteen tason veräjänvartija muun muassa akateemisen koulutustehtävänsä osalta, koska yliopisto edusti ylintä kulttuurin ja humanismin edistämistä. Opetuksen ja tutkimuksen kaksoistehtävä olisi säilytettävä. (Järvi T1954, 141–142.) Järvi peräänkuulutti kilpailutilanteen haastavan yliopistoväen tutkimusedellytysten parantamiseen ja tutkimustoiminnan ammattimaistamiseen: ”Tieteellinen tutkimus on muuttunut sivutyön ja harrastuksen asemasta elämäntehtäväksi ja ammatiksi. Lisäksi siihen on tullut uusi ennen tuntematon piirre – kiire.” (Järvi T1955, 117.)

Turun yliopiston rehtori Tauno Nurmela omisti rehtorikautensa ensimmäisen puheen kokonaan yliopiston tehtäville painottaen yliopiston integriteettiä ja itsehallintoa:

(...) tietynlainen ihmisen sekä yhteiskunnan olennaista hyötyä tarkoittava kapinallisuus; ei vain määrättyjen tehtävien suoritus, vaan myös vallassa olevista aatteista riippumaton tehtävän asettelu. (...) yliopiston tulee nykyoloisakin yhä vaativamman tieteellisen tehtävänsä ja yhteiskunnan sille suoranaisesti asettaman niinikään yhä vaativamman käytännöllisen tehtävänsä ohella vartioida aikansa kehitystä. (Nurmela T1960, 149–150.)

Hänen mukaansa yliopiston tehtävänä on lisäksi ylläpitää:

elävää kosketusta kansainvälisiin, ennen kaikkea eurooppalaisiin ja lähinnä skandinaavisiin virtauksiin tieteen sekä yleensä kulttuurielämän alalla, (...) ei ole ristiriidassa jyrkän kansallisuusaatteen kanssa, jonka pohjalle yliopistomme on perustettu. (...) Emme ole saaneet menneiltä sukupolvilta leiviskää kaivaaksemme sen vaikkapa kuinka isänmaallisin menoin maahan. (Nurmela T1960, 150–151.)

Huoli siitä, miten yliopisto kykenee pitämään pintansa modernisoituvassa, teknistyvässä ja yhä enemmän taloudellisia arvoja painottavassa yhteiskunnassa, näkyy Helsingin yliopiston rehtori Linkomiehen puheissa vuosina 1960–1962. Ikään kuin aavistaen pian tapahtuvan poismenonsa hänen kolme viimeistä puhettaan henkivät vanhan akatemian perinnön julistamista tuleville polville. Hän nosti esiin yliopistoa kohdanneet muutokset, kuten opiskelijamäärien kasvun, luonnontieteiden esiinmarssin ja keskitetyn yhteiskuntasuunnittelun nousun, jotka uhkasivat yliopiston perinteisiä tehtäviä ja arvoja. Yliopiston oli muuttuvan maailman keskellä vaalittava humanismin, kansallisen kulttuurin ja henkisyiden arvoja. Tiede ei saisi ”hairautua periaatteelliseen internationalismiin”, vaan ”tiede palvelee elämää ja ihmistä, mutta ennen kaikkea palvelee Suomen tiede suomalaista ihmistä ja Suomen kansaa” (Linkomies H1961, 92).

Akateemisen perinteen doktriini: Yhteenvedo

Akateemisen perinteen doktriinin aikana rehtorien puheet heijastelivat selkeästi perinteeseen doktriiniin sisältyvää kuvaa yliopistosta vapaana ja autonomisena toimijana. Puheissa yliopisto määrittyi ennen kaikkea (länsimaisen) sivistysperinteen jatkajana sekä ylimmän kulttuurin ja hengen viljelyn työssijana, joihin erityisesti Turussa 1920- ja 1930-luvuilla yliopiston kansallinen tehtävä kytkettiin. Aina 1950-luvulle saakka rehtorit vaalivat humboldtilaista yliopistoideaalia, jonka kulmakiviä olivat totuuden tavoittelu sekä tutkimuksen ja opetuksen ja kasvatuksen välinen yhteys.

Itsenäisyyden ajan alkuvuosikymmeninä rehtorit rakensivat puheissaan kuvaa ja missiota yliopistosta suorastaan kansanvalistusta harjoittavana instituutiona. Se, mitä kansalla ja valistuksella käytännössä tarkoitettiin, jäi epämääräiseksi. Samalla nimittäin huoli opiskelija-aineksen tason laskusta ja ylioppilastutkinnon asemasta ylläpitivät itseisarvoista käsitystä yliopistosta harvojen ja valittujen elitistisenä instituutiona. Opiskelijamassat, riippumatta niiden absoluuttisesta määrästä, merkitsivät uhkaa, jota tuli vastustaa. Opiskelijoiden taso, lahjakkuus ja luonteenlaatu ei puheissa kytkeytynyt yhteiskuntaryhmien välisiin eroihin, vaan yksilöiden ominaisuuksiin.

Niinpä rinnakkaiskoulujärjestelmää oppilasaineksen lajittelijana ei missään vaiheessa kyseenalaistettu, eivätkä koulutuksellisen tasa-arvon kysymykset esiintyneet puheissa lainkaan. Tosin viisikymmentäluvulta lähtien kasvavien opiskelijamäärien paineessa ja opiskelijavalintojen yhteydessä jo väläyteltiin kysymystä lahjakkuusreservien hyödyntämisestä. Siihen asti yhteiskunnalliset aihepiirit olivat ohuet, joskaan eivät tyystin irrallaan ympäröivästä yhteiskunnasta eivätkä politiikastakaan (esimerkiksi 1930-luvun Lapuanliike), mutta ympäröivä yhteiskunta muodosti puheissa ikään kuin taustakulissin. Valtiovaltakin näyttäytyi lähinnä mesenaattina niukkuuden keskellä kamppailevalle yliopistolle. Joissakin puheissa korostettiin eksplisiittisesti yliopiston epäpoliittisuutta. Viisikymmentäluku näyttäisi olevan jonkinlainen vedenjakaja, jolloin rehtorit joutuivat reagoimaan ympäröivän yhteiskunnan väijäämättömään muuttumiseen – tosin paljolti tarrautumalla perinteeseen, mitä osoittaa muun muassa sitoutuminen Myrbergin komitean konservatiiviseen mietintöön.

Valtiojohtoisen kehittämisen doktriini (1960-luvulta 1980-luvulle)

Yhdenlainen alkusysäys uuteen korkeakoulupolitiikkaan tuli varsin yllättäen maan korkeimmalta taholta, kun presidentti Urho Kekkonen astui voimallisesti tällekin areenalle. Jo uudenvuoden puheessaan 1960 Kekkonen loi katsauksen korkeakoululaitokseen ja kytki koulutuksen ja tutkimuksen kehittämisen kansantalouden kasvuun. Hän vaati puheessaan kilpailukyvyyn säilyttämiseksi korkeimman opetuksen ja tieteellisen tutkimuksen suunnitelmallista laajentamista ja ylläpitämään ”jatkovaa valppautta kulttuurikysymyksissä”. (Kivinen ym. 1993, 41–42).

Pitkälti Kekkosen aloitteellisuuden ansiosta annettiin vuonna 1965 eduskunnalle esitys korkeakoulujen kehittämislainsiksi. 1960-luvun aikana Opetusministeriössä toteutettiin laaja organisaatiouudistus ja perustettiin Korkeakouluneuvosto. Koko korkeakoululaitoksen kehittäminen sai suunnitelmallisen ja valtiojohtoisen ilmeen. (Kivinen ym. 1993, 68, 76.) 1960-luvun lopun ja 1970-luvun merkittäviä myllerryksiä olivat yhä jatkuva opiskelijaradikalismi, yliopistojen hallinnonuudistus, yksityisten yliopistojen valtiollistaminen sekä tutkinnonuudistus (FYTT). Nämä reformit kuljettivat yliopistoa kohti uutta aikakautta ja

näkyivät rehtoreiden puheissa.

Pitkin 1960-lukua rehtorit alkoivat ottaa kantaa uuteen korkeakoulupolitiikkaan. Turun yliopiston rehtori Tauno Nurmela arvosteli vuoden 1964 puheessaan suomalaista korkeakoulupolitiikkaa ja koko kulttuuripolitiikkaa vanhankantaiseksi ja Helsinki-keskeiseksi asettuen kannattamaan alueellista korkeakoulupolitiikkaa. Hänen mukaansa Oulun yliopiston perustaminen osoitti, että:

Maamme korkeimman opetuksen ja tutkimuksen todellista desentralisaatiota on koko yhteiskuntamme edun nimessä voimakkaasti edistettävä (...) [Turun yliopisto] ajautuu päivä päivältä yhä pahempaan umpikujaan, ellei sen tämän hetken tarpeita ja jatkuvaa kehityspakkoa selvästi nähdä myös yliopiston ulkopuolella, nimenomaan maan hallinnon piirissä. (Nurmela T1964, 188.)

Nurmela huomautti, että valtionyliopistoja oli kolme ja yksityisoikeudellisia saman verran, ja näillä kaikilla oli sama yhteiskunnallinen tehtävä. Tästä syystä, ”on sanomattakin selvää, että keskitetty suunnittelu, johto ja lainsäädäntö myös korkeakouluhallinnollisella alalla on välttämätön” (Nurmela T1966, 206). Helsingin rehtori Kivinen ilmaisi tyytyväisyytensä korkeakoululaitoksen kehittämistä ja laajentamista suunnitelleen kolmen työryhmän (Tieteellisen tutkimuksen organisaatiokomitea, Korkeakoululaitoksen suunnittelukomitea, presidentin asettama työryhmä) asettamisesta: ”Kun näiden kauaskantoisten ohjelmien toteuttamiseksi suunnitellaan erikoislainsäädäntöä, on tätä tieteen kehityksestä vastuussa olevissa piireissä tervehdittävä tyydytyksellä. Näin päättyisi jokavuotinen epätasainen kamppailu määrärahoista.” (Kivinen H1965, 135–136).

Turun yliopiston rehtori Nurmela totesi yliopiston muuttuneen niin, että professoreja ei enää pidetty tietäjinä, vaan tavallisina kansalaisina, ja että tieteelliseltä työltä edellytettiin muitakin kykyjä kuin älyä. Yliopisto-opetusta arvosteltiin, eikä ylioppilaita enää pidetty ”maan toivoina” vaan henkisinä työläisinä. Yliopisto-opiskelusta oli tullut yhteiskunnallinen asia, kun aikaisemmin se oli ollut opiskelijan ja hänen vanhempiansa yksityisasiasia ja yleisesti eliitin etuoikeus. Yliopiston nivelyessä yhä tiiviimmin yhteiskuntaan, ei aina ymmärretty, että yliopisto tarvitsee erikoisvapauksia voidakseen palvella yhteiskuntaa. (Nurmela T1967, 235–238.)

Valtiojohtoisen kehittämisen doktriini: Opiskelijaradikalismi ja demokratiavaatimukset ylittävät sietorajan

Opiskelijoiden aktivoitumiseen rehtorit koettivat aluksi suhtautua ymmärryksellä, mutta demokratisoimisvaatimusten saatua poliittisemmän luonteen uhaten konkreettisesti heilutella yliopiston valtarakenteita, ymmärrys kaikkosi. Vielä vuonna 1967 Turun rehtori Nurmela käsitti, että ”näissä pyrkimyksissä on nähtävänä positiivinen todistus muuttuneen ja eteenpäin pyrkivän akateemisen maailmamme solidaarisuudesta, jota kulttuurihistoriamme aikana ei vielä samassa määrin ole nähty.” (Nurmela T1967, 239.) Mutta kahta vuotta myöhemmin hänen äänensä kellossa muuttui. Nurmelan mukaan hallinnon demokratisoimispyrkimykset ovat vastaan yliopiston tärkeää periaatetta: tieteen vapaata, omaehtoista kehittymistä. Jos yliopistossa päätetään asioista demokraattisesti, se merkitsee yhteiskunnan eri intressiryhmien vaikutusta yliopiston asioihin ja vaaraa tieteen vapaalle kehitykselle. Käytännössä opiskelijat enemmistönä pystyisivät vaikuttamaan mielipiteillään eniten. (Nurmela T1969, 271–275.) Myös Helsingin Kivinen tyrmäsi idean demokraattisesta päätöksenteosta

yliopistossa:

Olisi kohtalokasta rakentaa yliopiston ylin hallinto siten, että siinä ei olisi korkeimman tieteellisen asiantuntemuksen perusteella valittuja jäseniä. Yhteiskunta, joka syrjäyttää tämän asiantuntemuksen yliopiston hallinnosta, kaivaa oman korkeimman opetuksen hautaa. (Kivinen H1969, 11.)

Opiskelijaradikalismi ja yliopiston uudistaminen leimasivat rehtoreiden puheita myös 1970-luvun alussa. Kun muualla maailmassa opiskelijoiden toimintaa suitsittiin poliisivoimin, Helsingin yliopistossa sisäiset asiat hoidettiin yliopiston sisällä. Niin Helsingin yliopiston rehtori Mikko Juva kuin Turun yliopiston rehtori Kaarlo Hartiala suhtautuivat aluksi sovittelevasti ja ymmärtäväisesti radikalisoitunutta ja politisoitunutta opiskelijaliikettä kohtaan:

Käyttäytyivätpä opiskelijat kuinka tahansa, aina heitä on perinteellisesti haluttu ymmärtää ja heistä oltu liikuttavalla tavalla närkästyneitä ja ylpeitä. (...) Ja itseemme mennäksemme, kuinka moni meistä opiskeluaikanaan aina taivalsi hyvän käytöksen postilla kainalossa ja sydämessä? (...) Kokemus osoittaa, että juuri tästä ryhmästä ovat nousseet ne, jotka ovat sijoittuneet koneiston siihen päähän, jossa koko yhteiskuntaa koskevat päätökset aikanaan tehdään. (Hartiala T1970, 302–303.)

Mutta nopeasti Hartialankin kanta jyrkkeni:

Halutaanko todella edistää yliopistoa perustehtäviensä hoidossa vai halutaanko korkeakoululaitoskin lamauttaa pelkäksi ei 7 vaan 70 000 veljeksien ja sisarensisäiseksi temmellyskentäksi. Juuri yliopistoissa vaikuttaa – omien asioittensa sisäisestä säätelystä ja tiedotustoiminnastaan päätellen – näkyvässä levoton aines, joka usein heijastelee säätelyyn omia yksityisiä ongelmiaan, katteetonta kunnianhimoaan, epävarmuuttaan, pettymystään tai kauraisuuttaan. Palvoessaan joko ajallisesti tai paikallisesti etäisiä idoleja osa heistä on sokea näkemään sen todellisuuden, joka on heidän omaa, vapaata ja ripeästi kehittyvää suomalaista yhteiskuntaansa. Säätelyvälineenä se on omat sissisotansa sotinut – toivottavasti – ainiaaksi. (Hartiala T1971, 324.)

On varsin kiinnostavaa, että käänne opiskelijaradikalismien ja yliopistodemokratian isällisestä ymmärryksestä ja huolenpidosta kohden jyrkkää vastustusta ja suoranaista pelkoa oman vallan ja arvovallan romahtamisesta tapahtui näinkin nopeasti.

Valtiojohtoisen kehittämisen doktriini: Rakennereformit, politiikka ja valtarakenteet

Puoluepoliittisen kuohunnan sävyttämä hallinnonuudistus ei toteutunut kaikkein radikaaleimmassa muodossaan (mies ja ääni -periaate hallintoelinten jäsenten valinnoissa), mutta loukkasi ja uhkasi silti rehtorien mukaan perustavanlaatuisesti yliopiston vapautta ja ennen kaikkea professoreiden valta-asemia.

Osoittaa tieteen halveksuntaa, jos kuvitellaan ettei tämän päivän menetelmillä ja jo meillä olevilla asiantuntijoilla pystyttäisi yliopiston toiminnan säätelyä tyydyttävästi tutkimaan. Luotan yhteiskunnan kokemukseen ja itsesuojelu-

vaistoon, joka varoittaa toiminnallisista tasapainoa uhkaavista äärimmäisratkaisuisista. Mukautumiskyvyllä on aina rajansa. (Hartiala T1971, 326.) Julkisina laitoksina maailmannäyttämöllä esiintymisoikeutta tavoittelevat yliopistot eivät voi vältyä ulkopuolisten tarkkailijoiden arvostelulta. (Hartiala T1973, 369.)

Hallinnon uudistustyö eteni hitaasti pitkin 1970-lukua jatkuen koko 1980-luvun. Samalla keskustelun sävy tasaantui. Turun yliopistossa hallinnonuudistus ei rehtorien puheiden mukaan ollut niin voimakas prosessi kuin Helsingissä. Hallinnonuudistustyön hitaus ja byrokraattisuus ärsyttivät. ”Hallinto kaipaa nimenomaan yksinkertaistamista, tehostamista ja päätösvallan hajauttamista” (Oker-Blom H1980, 7). 1980-luvun alun puheissa näkyi myös opiskelijasukupolven vaihdos, poliittisten ylioppilaiden tilalle oli astumassa 1980-luvun ”sählysukupolvi” (Aittola 1992). Kun vielä vuosikymmen aikaisemmin rehtorit olivat joutuneet asettumaan puolustuskannalle radikaalia opiskelijaliikettä vastaan, valitteli Oker-Blom vuonna 1980, etteivät opiskelijat enää olleet kiinnostuneita hallintoon osallistumisesta (Oker-Blom H1980, 7).

Kun uusia yliopistoja ja korkeakouluja oli aluepolitiikan siivittämänä perustettu eri puolille Suomea, joutui Helsingin yliopiston rehtori Mikko Juva jo vuoden 1973 puheessaan myöntämään, että Helsingin yliopisto ei enää ollut maan korkeakoulu- ja tiedepolitiikan johtaja. Valtakunnallinen vastuu oli 1960-luvulla siirtynyt korkeakouluneuvostolle ja opetusministeriön korkeakoulu- ja tiedeosastolle ja korkeakoulujen määrä oli kolminkertaistunut. Hän ehdottikin Helsingin keskittyvän yhä enemmän tieteelliseen jatkokoulutukseen. (Juva H1973, 2–3, 5–6.)

Turun yliopiston valtiollistaminen toteutettiin vuosina 1973–1974. Vastaanotto oli nihkeää:

Turun yliopistossa tämä ensimmäinen lukuvuosi valtiollistettuna laitoksena alkaa sangen hämmäntävien mielialojen vallitessa. Tunnemme yhteistä huolta henkisen liikkumatilamme olennaisesta kaventumisesta. Olemme joutuneet myöntämään, että politiikka on tullut koko korkeakoululaitokseen ja sen keskushallintoon. Olemme kuulleet väitteen, että se on tullut niihin jäädäkseen. (Hartiala T1974, 5.)

Vaikka Turun yliopiston menneiden vuosikymmenten problemaattinen rahoituskysymys oli valtiollistamisen myötä ratkennut ja selkiytynyt, ei se rehtori Osmo Ikolan mukaan merkinnyt yliopistolle auvoisia aikoja. Katkeran sävyisesti hän totesi, että Turun yliopisto oli niputettu samaan kastiin uudempien korkeakoulutulokkaiden kanssa, ja julkilausui pettymyksensä siitä, ettei valtio ollut ottanut huomioon yliopiston toiveita säilyä hallinnollisesti itsellisempänä kuin muut korkeakoulut. (Ikola T1975, 10–12.)

Ikola purki pettymystään myös siihen, että uudet maakuntayliopistot olivat politiikan seurauksena ajaneet resursoinnin osalta kolmen ”vanhan” yliopiston (HY, TY ja ÅA) ohi. Vakiinnutettiin käsitys, että vanhat yliopistot olivat ”valmiita”, eikä niiden kehittämiseen tarvitsisi enää panostaa: ”Eräällä pienemmällä ja nuoremmalla yliopistolla se [määräraha] on jopa kolmikertainen meidän yliopistoomme verrattuna!”. Vaikka niukkuutta jaettiin kaikissa korkeakouluissa, koki Turun yliopisto epäoikeudenmukaisuutta. Aluepoliittisten näkökohtien ohella ”tulisi ottaa huomioon myös historiallinen, elimellinen kehitys sekä tutkimuksen ja opetuksen traditio.” (Ikola T1975, 11–13.)

Rehtorit suhtautuivat tutkinonuudistukseen paljolti samalla tavalla kuin hallinnonuudistukseen. Vaikka se nähtiin tarpeelliseksi, sen koettiin uhkaavan yliopistojen itsemääräämisoikeutta, kapeuttavan tieteellistä opetusta ja lisäävän valtiovallan ohjausta: ”Tällä het-

kellä näyttää kuitenkin siltä, että opetusministeriö suunnittelee hyvin yksityiskohtaisia tutkintoasetuksia ja aikoo tällä tavoin puuttua opetuksen sisältöön, jonka päättämisen tulisi kuulua korkeakouluille” (Palmén H1976, 7). Tutkinnonuudistus oli ”ongelmakimppu” ja syvälinen muutos korkeakouluopintoihin. Ehkä kuitenkin tästä suuresta työmäärästä vielä ”kuoriutuisi entistä tarkoituksenmukaisempi ja nykyajan yhteiskuntaan entistä paremmin soveltuva korkeakoulututkintojen järjestelmä” (Ikola T1977, 14). Rehtori Palmén toisti kriittikkensä ja toivoi, ettei tutkinnonuudistus lopulta etäännytä suomalaisia korkeakouluja muun sivistyneen maailman kulttuurista:

Mutta kun kaikki tutkinnot halutaan pakottaa samaan kaavaan, ollaan harhattiella, joka ei johda hyvään lopputulokseen. (...) Myös perinteisten, kaikissa sivistysmaissa vakiintuneiden oppiaineiden nimitysten poistaminen ja korvaaminen varsin hämäriltä vaikuttavilla koulutusohjelmilla kaipa perusteellista harkintaa, samoin muutosten aiheuttama lisäresurssien tarve, jota ei vielä ole selvitetty. (Palmén H1977, 9.)

Seitsemänkymmentäluvun alussa julkaistiin kolme valtakunnallista tiedepoliittista ohjelmaa: Tieteen keskustoimikunnan tiedepoliittinen ohjelma, valtion tiedeneuvoston ohjelma ”Suomen tiedepoliittikan suuntaviivat 1970-luvulla” sekä hallituksen tiedepoliittinen ohjelma. Sekä hallinnon- ja tutkinnonuudistukset että poliittisen opiskelijaliikkeen nousu olivat vääjäämättömästi tuoneet politiikan yliopistoon. Tämän rehtorit näkivät 1970-luvulla uhkana puhtaalle ja objektiivisuuteen tähtäävälle tutkimukselle, jonka tulisi olla kaikenlaisen politiikan yläpuolella. Valtiovallan harjoittaman tiedepoliittisen ohjailun rehtorit kokivat uhkaavaan koko tieteen ja tutkimuksen vapautta:

Yhteiskunnan tutkimustarpeesta ja yhteiskunnan kehittämistavoitteista puhutaan ikään kuin aksioomina, joista voidaan loogisin päätelmin johtaa ohje, minkä aiheiden tutkiminen on niiden kannalta hyödyllistä, mikä ei. Kuitenkin tutkimus on pitkäjänteistä, ja tietomme siitä, mikä on yhteiskunnan tutkimustarve etäisempää tulevaisuutta ajatellen, ovat kovin puutteelliset. (...) Pelkoon vapaasti rönsyilevän ja toisinaan suurenmoisia kukkia tuottavan tieteen kahlehtimisesta tuntuu antavan aiheita esimerkiksi se tiedeneuvoston ilmoitus, että ’tiedehallinnon kehittämistä koskevat esitykset tähtäävät järjestelyyn, jonka avulla maan koko tutkimuskapasiteetin käyttöä voidaan tehokkaasti suunnitella, koordinoida ja ohjata’. Kokemus osoittaa, että tutkijat ovat tässä ohjaustyössä enintään sivuosien esittäjiä. (Ikola T1976, 10.)

Yliopiston politisoitumisen vaaraa pelättiin laajemminkin. Opetusministeriön, valtion tiedeellisten toimikuntien sekä korkeakouluneuvoston nähtiin kaikkien olevan puoluepolitiikan vaikutuksen alaisia, samoin osan yliopiston hallintoelimistä. Ikola varoitti myös tutkinnonuudistukseen liittyvistä politisoitumisen vaaroista ja korosti tutkimuksen vapauden tärkeyttä: ”On välttämätöntä, että valtion ja muiden tilaaman tutkimuksen ohella aina on riittävästi tilaa myös kysymyksenasettelultaan vapaalle tutkimukselle.” Valtion tulee rahoittaa myös tällaista tutkimusta ja tieteen tulee olla sitoutumatonta. (Ikola T1978, 11.) Maltillisemmin politiikan vaaraan suhtautui Mikko Juva Helsingissä. Hänen mukaansa yliopisto ei voi olla täysin puolueeton, eikä sitä koskaan ole ollutkaan. Aiempi kielitaistelu oli hänen mukaansa tästä hyvä esimerkki. (Juva H1972, 6.)

Valtiojohtoisen kehittämisen doktriini: Kohti ”yhteiskuntasopimusta”

1970-luvun loppupuolelta lähtien rehtoreiden puheissa alkoi näkyä painotuksia, jotka ennakkoivat myöhempiin doktriineihin sisältyviä tiede- ja korkeakoulupoliittisia tavoitteita. Eri-tyisesti Helsingin rehtoreiden puheissa alettiin painottaa tutkimuksen merkitystä yhteiskunnallisen hyödyn ja talouden näkökulmasta samalla kansainvälisyyttä korostaen.

Yliopiston ulkopuolella toimivat yhteisöt voisivat enemmän kustantaa yliopistossa tapahtuvaa tutkimustyötä, ja toisaalta yliopistossa suoritetun tutkimustyön tulokset tulisi hyödyntää yleisemmin – toisin sanoen yliopistojen ja yhteiskunnan välille syntyä todellinen vuorovaikutus. (Oker-Blom H1978, 6.)

Oker-Blom peräänkuulutti eräänlaista tieteellistä yhteiskuntasopimusta: ”Yhteiskunnan velvollisuus on järjestää tutkimukselle sen tarvitsemat edellytykset eli riittävät tilat, välineet, henkilökunta ja määrärahat”. Tutkijan vastuu oli puolestaan pitää yllä tieteellisen tutkimuksen korkeaa tasoa ja tehdä tutkimusta yhteiskunnan hyväksi. Tieteelle oli sallittava vapaus, mutta edellytettävä, että tutkijat käyttävät tieteen tulokset yhteiskunnan hyväksi: ”siis tutkimme, jotta olisimme olemassa – ’studemus ut simus’.” (Oker-Blom H1979, 5, 7.)

Oker-Blom jatkaa: ”Pienen maan tulevaisuus on paljolti riippuvainen sen sivistyksellisestä ja tieteellisestä tasosta, sen kyvystä puolustaa paikkaansa ja kilpailukykyänsä kansainvälisillä markkinoilla.” Hänen mukaansa korkeatasoisten tutkijoiden kouluttaminen eri aloille ylläpitää sivistyksellistä, moraalista ja tieteellistä tasoamme. Tarvitaan lahjakkaita nuoria, joita tulee motivoida tutkimustyöhön. ”Yliopistojen tehtävä, yhteiskunnan tehtävä, meidän tehtävämme on huolehtia siitä, että meidän nuorisollamme on jotain jota tehdä, jotain jota rakastaa ja ennen kaikkea jotain jota toivoa.” (Oker-Blom H1981, 8.)

Samoin linjoilla oli myös Oker-Blomin seuraaja Lehto:

Yliopisto on paikka, jossa luodaan uutta tietoa ja jossa tämä tieto opetuksen välityksellä siirretään yhteiskunnan käyttöön. (...) Kansalaiset oivaltavat yhä selvemmin, että nykyinen elämisen taso ja sosiaalinen turvallisuus on mahdollista säilyttää vain, jos talouselämämme on kansainvälisesti kilpailukykyinen. Tämä puolestaan edellyttää tuotantorakenteemme muuttamista yhä enemmän tietoon perustuvaksi ja muiden maiden olojen entistä syvällisempää tuntemista. Tässä tulee yliopisto mukaan kuvaan. Tieteellinen tutkimus ja akateeminen koulutus ovat Suomessa hyvinvoinnin elinehto. (Lehto H1984, 3–4.)

Lehto nostaa esiin myös yliopiston ”kolmannen” tehtävän. ”Mutta näiden perustehtävien rinnalla yliopiston tulisi mielestäni entistä tietoisemmin tutkia tuottamansa ja jakamansa tiedon seurauksia yhteiskunnassa.” Kun yliopistolle kuuluu myös tiedon kriittinen tarkastelu, ei se voi toimia vain yhteiskunnan palvelijana, vaan myös yhteiskunnallisena vaikuttajana. (Lehto H1984, 4.)

Vapaan tutkimuksen merkitystä korosti myös Turun yliopiston rehtori Arje Scheinin, mutta värikkäälle tyylilleen uskollisena purevan kritiikin kautta. Hänen mukaansa suomalainen tutkimustoiminta on alennustilassa. Sen huomaa, kun vertaa tutkimusmenojemme osuutta bruttokansantuotteesta muiden maiden vastaaviin lukuihin. Perustutkimus on selvästi kärsinyt soveltavan tutkimuksen vahvasta yksipuolisesta tukemisesta johtuen. Korkeakouluissamme tuetaan vain tiettyjä aloja, jolloin erityisesti humanististen tieteiden sektori kärsii. Scheininin mukaan tästä joudutaan vielä maksamaan korkea hinta, kun ”huma-

nismi elämänasenteena joutuu väistymään ammattibarbaarien kouluttamisen tieltä”. (Scheinin T1984, 11, 14.)

Valtiojohtoisen kehittämisen doktriini: Yhteenveto

Jos edellisen doktriinin jälkipuoliskon puheita sävytti rehtoreiden pyrkimys pitäytyä vanhoissa traditioissa ja rakenteissa, merkitsi 1960-luku tässä suhteessa selkeää muutosta. Valtiollisen kehittämisdoktriinin aikana rehtorit ikään kuin avasivat puheissaan ikkunat ympäröivään yhteiskuntaan. Puheet eivät koskettelleet vain rakenteilla olevan keskitetyn korkeakoulupolitiikan kysymyksiä, vaan rehtorit pyrkivät myös madaltamaan akateemista norsunluutornia ja tuomaan yliopistot lähemmäs yhteiskuntaan. Tämä näkyi esimerkiksi aluksi ymmärtäväisenä suhtautumisena opiskelijaliikkeen nousuun. Mutta ymmärrys loppui lyhyeen, kun vasemmistolaisesti painottuneet reformivaatimukset toden teolla uhkasivat järkyttää perinteistä professorivaltaa.

Loppujen lopuksi liiallinen demokratia nähtiin uhaksi tieteen perusarvoille sekä akateemiseen asiantuntemukseen perustuvalle yliopiston sisäiselle järjestykselle. Rehtoreiden puheet kuvastavat, miten valtiolliseen korkeakoulupolitiikkaan siirtyminen kehittämislakeineen sekä hallinnon- ja tutkinnonuudistuksineen oli monin tavoin kivulias ja ristiriitainen prosessi. Lisääntyneisiin resursseihin ja niiden jatkuvuuteen oltiin luonnollisesti tyytyväisiä, mutta muutokset merkitsivät vääjäämättömästi niin suuria muutoksia ja traditioiden himmenemistä, että monet 1970-luvun avajaispuheet sisälsivät katkeransävyisiä ajatuksia. Tällaiset kommentit ovat ymmärrettävissä ennen kaikkea sitä taustaa vasten, että reformit nakersivat näiden kahden vanhan yliopiston prestiisejä korkeakoulukentällä. Toisaalta politiikka ja valtionohjaus nähtiin uhkana vapaalle tutkimukselle, jonka yhteiskunnallista merkitystä vuosikymmenen loppupuolella ryhdyttiin korostamaan.

Tulosjohtamisen ja kilpailun doktriini (1980-luvun lopulta 1990-luvun loppuun)

1980-luvulle tultaessa Suomessa oli siirrytty varsin keskusjohtoiseen valtiolliseen korkeakoulupolitiikkaan, johon yhdistyi sitoutuminen etenkin alueelliseen tasa-arvopolitiikkaan ja vahvaan virkavaltaisuuteen (Kivinen ym. 1993, 134). Vuonna 1985 maan hallitus antoi eduskunnalle esityksen laiksi korkeakoulutuksen kehittämisestä. Laissa ”tehokkaan ja tuloksellisen toiminnan varmistamiseksi” ehdotettiin korkeakoululaitokselle osoitettujen määrärahojen korottamista ja määrärahojen kohdentamisessa otettavaksi huomioon tutkimuksen ja tutkijakoulutuksen tarpeet ja saavutetut tulokset. Samalla esitettiin otettavaksi käyttöön ”toiminnan arviointi- ja raportointijärjestelmä, joka tuottaa riittävät tiedot opetuksen ja tutkimuksen tuloksista”. (Kivinen ym. 1993, 149.)

Seuraavana vuosikymmenenä yliopistolaitos joutui monien muutospainoiden keskelle, joista vähäisin tekijä ja katalysaattori ei suinkaan ollut talouslama. Korkeakoulujen kehittämislain ja talouslaman lisäksi molempien yliopistojen rehtorien suosittuja, usein yhteisiäkin puheenaiheita olivat monenkirjavasti muun muassa opintoaikojen pitkittyminen, tuloksellisuus, tehostaminen, arviointi, kansainvälisyys, korkeakoulujen rakenteellinen kehittäminen, tulevaisuuden ihanneyliopisto, tutkimusrahoitus, huippuyksiköt, uusi yliopistolaki 1997, uudet koulutusmarkkinat, tohtorikoulutus, yliopistokoulutuksen uudistaminen, korkeakoulujen välinen kilpailu sekä yliopiston yhteiskuntasuhde.

Tulosjohtamisen ja kilpailun doktriini: Yliopisto ei ole vain tuotantolaitos

Yhteiskunnan taholta yliopistolle asetuvat lisääntyvät odotukset ja velvoitteet näkyivät puheissa jälleen kerran yliopiston integriteetin ja muiden akateemisten perusarvojen puolustamisena. Tosin autonomia nähtiin nyt jossain määrin myös uudessa valossa: ei vain itseisarvona, vaan myös välineenä yliopiston uusista tehtävistä selviämiseksi. Huoli yliopiston perusolemuksen horjumisesta näkyi jo 1980-luvun jälkipuoliskon puheissa, jolloin tuloksellisuuden vaateita yliopistoille vasta viriteltiin. Vuonna 1985 Turun yliopiston rehtori Arje Scheinin huomautti kriittiseen sävyyn valtiiovallan kasvaneista vaatimuksista, että ainakin Turun yliopisto on pyrkinyt kehittämään sen ja yhteiskunnan välisiä suhteita aiemminkin vuosien ajan. Jotta yhteiskunnan tarpeisiin voitaisiin reagoida nopeammin, täytyy yliopiston pystyä tekemään nopeita päätöksiä. Tätä varten yliopistolla tulee olla nykyistä laajempi toimivalta ja autonomia. Scheinin lopettaa puheensa viitaten Turun yliopiston vanhaan mottoon ”Vapaan kansan lahja vapaalle tietelle”:

Tarkoituksenani ei ole ehdottaa nykyisen piirtokirjoituksen muuttamista muotoon 'Vapaan kansan lahjasta valtion ikeeksi'. Sen sijaan toivon yliopistolle nykyistä pitkäjänteisempää resurssointia ja sellaista autonomiaa, että voisimme oikeutetusti puhua vapaan kansan lahjasta vapaalle tietelle. (Scheinin T1985, 5.)

Vuoden 1987 puheessaan Helsingin yliopiston rehtori Lehto kummastelee:

Missä määrin yliopiston tavoitteena edelleen on pyrkimys totuuteen, hyvyyteen ja kauneuteen, jolloin tietoa itseisarvona korostetaan, ja kuinka laajalti tiedollisen kasvatuksen tavoitetta voi luonnehtia sanalla sivistys? Rinnalle on nostettu kuva yliopistosta, joka kovan kilpailun yhteiskunnassa pystyy huippuvuokan suorituksiin tietotaitoa korostaen ja jossa kasvatuksellisenä tavoitteena on kehittää kykyä innovaatioihin, jotta yliopiston kasvatit elämässä menestyisivät. (Lehto H1987, 3.)

Yliopiston avautuessa yhteiskuntaan suureksi kysymykseksi kohosi kysymys yliopiston autonomiasta ja riippumattomuudesta elinkeinoelämästä. Lehdon mukaan yliopistoa ei voi käsittää pelkkänä tuotantolaitoksena. Yritysmailman tehokkuus- ja tuloksellisuuskriteerit eivät sellaisinaan sovellu yliopistoon: ”Yliopiston piirissä on monia aivan keskeisiä toimintoja, joiden tuloksellisuutta ei voi tilastonumeroin mitata, ja yliopistolla on sellaisiakin velvoitteita, joista huolehtiminen ei taloudelliselta kannalta ole edullista” (Lehto H1987, 3).

Vuosi 1990 oli Helsingin yliopiston juhlavuosi sen täyttäessä 350 vuotta. Rehtori Päiviö Tommilan sanoin Helsingin Yliopisto ”on koko olemassaolonsa ajan ollut suomalaisen henkisen elämän keskus”, joka on vaikuttanut neljällä tavalla. Yliopisto on antanut maan tuleville vaikuttajille koulutuksen, se viljelee tiedon ja tieteen yhteistä pääomaa sekä sen opettajat ja tutkijat jakavat tietoa yleisölle, osallistuvat yhteiskunnalliseen keskusteluun ja toimivat yliopiston ulkopuolella asiantuntijoina. ”Yliopisto ja yhteiskunta eivät siis ole eivätkä voi olla eristäytyneitä toisistaan.” (Tommila H1990, 6–7.)

1980-luvun rehtoreista juuri Scheinin jää helposti mieleen suorapuheisuudellaan ja ironisella kritiikillään. Viimeisessä puheessaan Scheinin viittasikin kärsimäänsä ”professoroosiin” eli rappiotautiin, joka selittää hänen rehtorinsanomisiaan ja -tekemisiään [3].

Tulosjohtamisen ja kilpailun doktriini: Lamapuheita

1990-luvun alussa Suomi törmäsi ennennäkemättömään lamakauteen. Yliopistojen määrärahoja leikattiin ankarasti vuodesta toiseen ja yliopistot pakotettiin säästökuurille. Korkeakoulujen kehittämislaki purettiin ja lain ollessa hyllytettyinä vuosien 1992–1994 aikana valtion korkeakouluille allokoima suora budjettirahoitus supistui 16 prosenttia. Kehittämislakia alettiin soveltaa jälleen vuonna 1995, ja sen voimassaoloa jatkettiin kahteen otteeseen aina vuoteen 2005 asti. Samalla sovittiin vähintään vuotuisten palkkausmenojen kasvua vastaavista määrärahakorotuksista. (Lahti 2012, 37.)

Yliopistoja velvoitettiin muuttamaan sisäisiä rakenteitaan tehokkaammiksi, jotta säästöjä syntyisi. Valtioneuvoston päätöksessä koulutuksen ja tutkimuksen uudesta kehittämissuunnitelmasta painotettiin ”korkeakoulujen sisäisen uudistumisen vauhdittamista, yhteistyön tehostumista ulkopuolisen yhteiskunnan kanssa, rakenteellisten kehittämistoimien jatkamista sekä kansainvälisyyden lisäämistä”. (Ihamuotila H1993, 18). Tavoitteisiin tulisi päästä voimavarojen uudelleen kohdentamisella.

Koko 1990-luvun alkupuolen puheita leimaa kaikkineen lama ja korkeakoululaitoksenkin joutuminen leikkurin alle. Yliopistot sinnittelivät ja puolustivat voimakkaasti olemassaolonsa itseisarvoista oikeutusta ja määrärahojen tarvetta. Puheista paistoi järkytys 1980-luvulta jatkuneen hyvän rahoituskehityksen ja yliopistojen kehittämislain hylkäämisestä sekä valtion säästötoimien ulottamisesta koskemaan myös yliopistoja. Budjettileikkaukset nähtiin uhkana yliopistojen perustehtävien toteuttamiselle, vaikka niiden katsottiin tuovan myös hyötyjä pakottaessa purkamaan päällekkäisiä rakenteita ja tehostamaan toimintaa. (Lahti 2012, 80.) Vuosina 1991–1993 puheita hallitsi ylivoimaisesti resurssikehityksen heikkeneminen. Rehtorit olivat syvästi huolissaan resurssileikkausten ja henkilöstön supistamis päätösten vaikutuksista koko yliopistojen koulutuksen ja tutkimuksen tulevaisuuteen. Kehittämislain hylkäämistä pidettiin suurena virheenä ja yleisesti ihmeteltiin, kuinka yliopistojen kuviteltiin voivan selviytyä yhä kasvavista odotuksista. Rehtorit kritisoivat ankarasti päättäjiä näköalattomuudesta, kaavamaisuudesta ja kyvyttömyydestä yli vaalikauden ulottuviin päätöksiin. Arvostelu kiteytyi suorasukaiseen arvioon: ”Poliittinen päätöksentekojärjestelmämme ja päättäjät itse näyttävät olevan eräs nykyisistä heikkouksistamme” (Ihamuotila H1993, 16). Huoli tutkimuksen yksipuolistumisesta ja perustutkimuksen resursseista ja tutkimuksen välineellisen arvon lisääntymisestä oli suuri:

Yksityisen sektorin voimavarojen näin suuri lisääminen ilman valtion osuuden vastaavaa kasvua johtaisi nopeasti henkisten voimavarojen lopahtamiseen. (...) julkisia voimavaroja olisi nopeasti suunnattava lisää korkeakouluissa suoritettavaan perustutkimukseen ja jatkokoulutukseen. (...) Päättäjät suosivat usein kriitikkömmästä tuotekehitystyötä perustutkimuksen kustannuksella. (Paunio T1993, 18.)

Rehtorit olivat kriittisiä koko valtion korkeakoulupolitiikkaa kohtaan, mutta 1990-luvun puolivälin jälkeen näyttäisi ainakin tuloksellisuusvaatimuksien kritiikki vaimenevan.

Tulosjohtamisen ja kilpailun doktriini: Tuloksellisuutta, vaikuttavuutta ja kansainvälistymistä autonomiasta tinkimättä

Lamakauden jälkeinen uusi korkeakoulujen kehittämislaki lupasi kasvavia määrärahoja, tutkimuksen ja tutkijakoulutuksen edellytysten parantamista sekä mahdollisuuksia korkea-

kouluille itse päättää määrärahojensa käytöstä. Vastineeksi valtioneuvosto halusi korkeakouluilta tiukasti toiminnan tehostamista ja tuloksellisuuden parantamista sekä raportointia valtiovalle.

1990-luvun alkuvuosina lisääntyvään kansainvälistymiseen suhtauduttiin suorastaan lapsellisen innostuneesti ja sille pyrittiin luomaan edellytyksiä kaikin keinoin. Laajentuneen tiedeyhteisön nähtiin tuovan lisäarvoa kotimaiselle koulutukselle ja tutkimukselle, ja ulkoisen rahoituksen lisääntymiseen oltiin tyytyväisiä. Turun yliopiston rehtori Arne Rousin sanoi: ”Paikallispatioottiset tai koulukuntaeroista johtuvat syyt eivät saisi pirstoa tieteellistä julkaisutoimintaa liian monille foorumeille.” Rousin mukaan johtavissa ulkomaisissa sarjoissa julkaisemisen pitäisi olla normaalikäytäntö. Hän kuitenkin korosti myös suomalaisten yliopistojen vahvuusalueiden tunnustamista ja omaleimaisuuden esiin nostamista. ”Jos Suomi yrittää olla jonkin suuren Euroopan maan tai Yhdysvaltojen pienennetty kopio, kukaan tuskin on meistä kovin kiinnostunut.” (Rousi T1991, 20.)

Kun tulosohjauksen myötä yliopistoja kannustettiin jo tuolloin profiloitumaan, kannattivat rehtorit yliopistojen erikoistumista vahvuusalueilleen. Helsingin Ihamuotila ehdotti jo 1990-luvun alussa, että suuriin yliopistoihin olisi perustettava huippuyksiköitä ja pienten yliopistojen tulisi karsia oppiainevalikoimaansa: ”Mainittuja yksiköitä voisi Helsingin yliopistossa olla useita. (...) Sen sijaan pienten korkeakoulujen tulisi erikoistua joillekin harvoille vahvuusaloilleen”. (Ihamuotila H1992, 11–12.) Ihamuotilan ehdotuksen jälkeen ei yhtä radikaaleja ehdotuksia enää kuultu eikä monitieteellisyydestä tahdottu luopua, vaikka profiloitumista käsiteltiin useissa puheissa. Tulosjohtamisen katsottiin voivan vahvistaa käsitystä yliopistoista tuotantolaitoksina, jossa tuotettuja hyödykkeitä ovat tutkimukset sekä valmistuneet opiskelijat:

*Opiskelija on asiakas, jolla on oikeus sellaiseen koulutukseen, joka ottaa huomioon hänen yksilölliset tavoitteensa ja taipumuksensa. (...) Varustaakseen nuoren ihmisen nopeasti muuttuvaan yhteiskuntaan ja maailmaan on yliopistojen nähdäkseen kohotettava korkea sivistystaso uuteen arvoon. (Pau-
nio T1993, 19.)*

Rehtori Risto Ihamuotila tahtoi vahvistaa visioita ja strategioita sekä yliopistolaisten motivaatiota. ”Jotta yliopistomme voisi loistaa tiedon soihtuna laadukkaana tutkimuksensa, opetuksensa ja yhteiskuntaan levittämänsä tiedon kautta, olisi Alma Materimme tärkeimmän voimavaran eli meidän yliopistolaisten työympäristön ja motivaation oltava kunnossa.” Yliopistoon tulisi kehittää tulos- ja kannustuspalkkausjärjestelmä. (Ihamuotila H1995, 5.)

Turun yliopiston rehtori Keijo Paunio mukaan edelleen ”Turun yliopiston tehtävänä on edistää ja harjoittaa vapaata kriittistä tieteellistä tutkimusta, antaa siihen perustuvaa opetusta sekä muutoinkin palvella yhteiskuntaa”, mutta yliopiston on arvioitava asemaansa ja toimintaansa jatkuvasti. (Paunio T1996, 4.)

Helsingin yliopiston rehtori Kari Raivio lanseerasi uuden käsitteen: ”Tietoyhteiskunta ei siis ole tavoiteltava olotila vaan ’ymmärrys’- tai ’viisausyhteiskunta’”. Jotta tuohon päästäisiin, ”tutkimuksen tuloksellisuuden ja sen tulevan potentiaalın tulee olla keskeisinä perusteina, kun korkeakoulujen perus- ja hankerahoitusta suunnitellaan”. (Raivio H1996, 1–2.)

Rehtoreille oli ensiarvoisen tärkeää, että yliopiston autonomian tulisi säilyä. Vaikka yliopistojen tuloksellisuusvaade on tosiasia, rehtorit muistuttivat, että kaikkien tieteenalojen toiminnan rahoituksen määräytyminen lyhytjänteisesti tuloksien mukaan ei saa olla liiallisesti yliopiston toimintaa määrittävä tekijä. Tiede vaatii pitkäjänteisyyttä – monet sen

tuloksista ovat nähtävissä vasta vuosien päästä.

Turun yliopiston rehtori Keijo Virtanen pohti yliopiston tehtävää suhteessa sen yhteiskuntasuhteeseen:

Tänään tiede pyrkii autonomisuuteen, sisäiseen riippumattomuuteen, mutta samalla se joutuu väijäämättä ottamaan kontaktin sen yhteiskunnan kanssa, jossa se toimii. (...) Se, joka päättää rahasta, päättää paljosta muustakin. (...) Nykyisessä tulosajattelussa yliopiston ja muun yhteiskunnan välisten suhteiden keskeinen määrittäjä on valtiolta, lähinnä opetusministeriö, jonka kanssa käytävissä tulosneuvotteluissa luodaan pitkälti puitteet sille, mitä ja miten yliopistoissa tehdään. (Virtanen T1997, 1, 4.)

1990-luvun lakiuudistuksissa rehtorin valta kasvoi ja yliopistot pystyivät yhä vapaammin päättämään itse, mihin varansa käyttävät. Toisaalta valtiovallan harjoittama resurssiohjaus myös osaltaan vähensi yliopistojen ja rehtoreiden vapausasteita. Kehityskulku kulminoitui uuteen yliopistolakiin. Vaikka yliopistoilta odotettiin yhä välittömämpää vastausta yhteiskunnan tarpeisiin, ”yliopistot ovat yhä myös tieteen tyyssijoja, joissa tutkijat etsivät uutta tietoa, uusia menetelmiä ja uusia teorioita käyden vuoropuhelua oman alansa tieteellisten ehtojen ja käytäntöjen kanssa”. Samalla kuitenkin ”yliopisto ei ole norsunluutornissa vaan dynaaminen toimija yhteiskunnassa”. (Virtanen T1998, 1.) Yhä voimistuva vaatimus yliopiston yhteistyöstä yhteiskunnan muiden toimijoiden kanssa näyttää olleen yllättävänkin selvästi yksi rehtorien uudeksi kokema vaatimus:

Viimeksi kuluneena vuosikymmenenä yliopistojen opettajat ja tutkijat ovat kantapäähän kautta itse oppineet sen, että heidän ympärillään on yhteiskunta, maailma ja elämää, jota heidän työnsä tulee puhutella. Siperia on opettanut meitäkin (Virtanen T1998, 4).

Virtanen korosti myös kansainvälisyyttä: ”Kaikesta voi halutessaan tietenkin löytää tehotomuutta ja pinnallisuutta, mutta nykyisessä maailmassa mikään yliopisto tai tieteenala ei voi enää sulkeutua kansallisten tai paikallisten rajojen sisään” (Virtanen T1998, 3).

Helsingin yliopiston rehtori Kari Raivion mukaan maailman alati verkostoituessa ja pursuessa tietoa sekä globaalisen koulutustarjonnan kehittyessä yliopistot ovat menettämässä monopoliasemansa tiedon tyyssijoina ja korkeimman opetuksenantajina. Kun jotkut ajattelivat, että yliopiston oikeutus on nimenomaan sen moninaisuudessa, pessimistit näkivät, että yliopistot käyvät jo kuolinkamppailuaan, jota pitkittää ainoastaan yksinoikeus myöntää tutkintoja. (Raivio H1998, 5–6.)

Tulosjohtamisen ja kilpailun doktriini: Yhteenvedo

Tulosjohtamisen ja kilpailun doktriinin aikakaudella rehtorit etenkin aluksi kavahtivat taloudellisten ja tehokkuuden arvojen ylivyörymistä koko yliopistopolitiikassa. He vastustivat sitä, että yliopistoja kohdeltaisiin pelkkinä tuotantolaitoksina, joiden tuloksia mitattaisiin erilaisin tulosindikaattorein. He eivät olleet valmiita tinkimään yliopistojen perinteisestä autonomiasta, vaikka samalla alkoivat myöntyä siihen, että yliopistojen oli osoitettava olevansa myös vaikuttavia ja tuloksellisia toiminnassaan. Myös katseet kansallisten rajojen ulkopuolelle ja kansainvälistymisen todellisuuteen alkoivat avartua.

Uuden julkishallinnan uusliberalistinen doktriini: Uusliberaali sivistysyliopisto – mahdoton yhtälö?

Rehtoreiden puheiden pääasialliset aiheet 2000-luvulla liittyivät erittäin laajaan kirjoon erilaisia teemoja: yritys yliopistoon, rahoitukseen, ulkopuolisen rahoituksen riskeihin ja uhkiin, tieteen kriittisyyteen, akateemiseen vapauteen, autonomiaan, opintojen tehostamisvaatimuksiin, kansainvälistymiseen ja Bolognan prosessiin, laadunvarmistukseen ja laatu työhön, hallintoon ja johtamiseen, kilpailuun, yliopistojen uuteen työnjakoon, ranking-listauksiin, yliopistolaitoksen rakenteelliseen kehittämiseen ja uuteen vuoden 2009 yliopistolakiin. Jossakin määrin näyttää siltä, että joidenkin isojen puheenaiheiden tilalle alkoi kasvaa leegio eriytyneitä puheenaiheita ja keskittyminen muutamaan aiheeseen sai antaa tilaa yhdenlaiselle yleiskatsauksellisuuudelle.

2000-luvun alussa rehtorit pohtivat erityisesti yliopiston tehtävää. Sivistysyliopistodeaalia verrattiin nykyisiin olosuhteisiin. Turun yliopiston rehtori Keijo Virtanen tiivisti ajan ristiriidan kysymykseen: ”Miten ylläpitää tasapaino tieteellisen työn omaehtoisen autonomisuuden ja jatkuvasti voimistuvan markkinavetoisuuden välillä?” (Virtanen T2001, 1).

Helsingin yliopiston rehtori Ikka Niiniluoto taas väitti, että yliopisto voi ilman ristiriitaa toteuttaa sekä humboldtilaisia ihanteitaan että vastata tulosvastuun vaatimuksiin. ”Oman iskulauseeni mukaan myös sivistysyliopisto voi olla tehokas” (Niiniluoto H2003, 4).

Rehtori Virtasen mukaan 2000-luvun yliopiston arvostelu kohdistuu tehottomuuteen: liian pitkiin opiskeluaikoihin, tehottomaan opiskeluun, riittämättömään ohjaukseen ja opintojen kalleuteen. Hän oli huolestunut siitä, että tieteestä ja yliopistosta puhuttaessa korostettiin huipputiedettä, kilpailukykyä, osaamista, tiedon tuottamista ja yhteiskunnallista pätevyyttä. Sen sijaan kriittisyys osana tieteen perusluonnetta oli tullut uhanalaiseksi. (Virtanen T2000; Virtanen T2001.) ”Kuvaavaa on ollut havaita, että kilpailukyky, työllistämisaikutukset, yhteiskunnallinen merkitys ja muut vastaavat iskusanat ovat nyt keskeisiä yliopistoille annettuja tehtäviä”. Virtanen pohtii, tuleeko tieteestä vain julkisuuden ja rahoittajien keppihevonen. Uutta tietoa luodaan kuitenkin kyseenalaistamalla eli tieteen omaehtoisen kriittisyyden kautta. ”Tämä tulee muistaa, vaikka hyväksymmekin yliopistojen ja tieteellisen toiminnan kasvavan merkityksen myös yhteiskunnan nopeiden odotusten ja hyvinvoinnin moottorina.” (Virtanen T2000, 2.)

Virtanen huomauttaa, että yliopistotutkijan ja -opettajan työksi ei enää riitä vain uuden tiedon luominen, totuuden etsiminen ja näiden tavoitteiden välittäminen opiskelijoille. Lisäksi tarvitaan kykyä hankkia koko ajan ulkopuolista rahoitusta. ”Ajatellaan ja myös edellytetään, että tätä kautta tiedeyhteisö hyödyttää välittömimmin koko kansantalouden kilpailukykyä, hyvinvointia, teollisuutta ja yritystoimintaa sekä tuottaa rahoittajille myös parhaiten voittoa.” (Virtanen T2000, 1.)

Kriittisyys ei ole mikään trendisana nyky-yliopistossa ... Pidemmällä aikavälillä asia on niin, että ellei tieteestä itsestään lähtevä, kriittisesti ilmiöitä analysoiva ajattelu mahdu tutkimusohjelmiin ja tutkintovaatimuksiin, niin hukka perii – ei heti mutta myöhemmin. Sellaista karhunpalvelusta ei vuosisataiselle yliopistoperinteelle voi kukaan tehdä. Toivottavasti se on ajatuksenakin mahdoton. (Virtanen T2001, 2 ja 5.)

Myös Helsingin yliopiston rehtori Kari Raivio oli kriittinen: ”Mutta nykyisin yliopisto ei

ole vain idea, vaan siitä on tullut myös 'brändi', jolla ei ole patenttisuojaa. (...) Yliopistonimikkeellä voi myydä paitsi koulutuspalveluja niin myös suuria toiveita ja turhia diplomeja" (Raivio H2001, 1). Yliopistojen työtahti kiihtyi: työtä tehdään vuoden ympäri, ja "monesti myös ympäri vuorokauden". Raivion mukaan kiihtyneen työtahdin takana ei ollut "ruoskaa heiluttava työnantaja", vaan kiristynvä kilpailu menestymisestä tutkimuksessa. Euroopan tavoitteena oli nousta valta-asemaan maailmankaupassa, ja siitä se kilpaili erityisesti Yhdysvaltojen kanssa. Korkeakoulutuksen ja tutkimuksen oli todettu olevan keskeinen osa talouden kehityksen edellytyksiä. Euroopassa oli ryhdytty panostamaan korkeakoulutukseen ja tutkimukseen kilpailukyvyn parantamiseksi. Helsingin yliopistosta valmistui kolmannes maan tohtoreista, ja siellä toimi yli puolet tutkimuksen huippuyksiköistä. "Vahvuutemme ovat siis tutkimuksessa ja tutkijankoulutuksessa, paikkamme on Euroopan tiedeyliopistojen eliitissä." Raivio näki kilpailun tehokkaampana ja oikeudenmukaisempana tapana jakaa määrärahoja tutkimukselle kuin tasajaon tai Hyvä Veli -järjestelmän. Opiskelun ja uralla etenemisen tulisikin tapahtua lahjakkuuden, motivaation ja työn tuloksellisuuden perusteella, eikä sosiaalisen taustan tai varallisuuden mukaan. "Olkaamme siis eliittiyliopisto – ei eliitin yliopisto!" (Raivio H2002, 1–5.)

Raivio totesi, ettei Eurooppa saavuta Yhdysvaltojen etumatkaa tutkimuksessa ja koulutuksen kehittämässä matkimalla amerikkalaisia. Euroopan tulisi panostaa uusiin omanlaisiinsa ratkaisuihin. Suomi ei voi menestyä seuraamalla kiltisti isompien perässä. Sen sijaan "tarvitaan vahva oma koulutusjärjestelmä ja itsenäinen elinvoimainen tutkimus. Vain siten voimme joillakin aloilla olla tiennäyttäjät ja houkutteleva yhteistyökumppani". (Raivio H2000, 5; myös Raivio H2002, 1–4.)

Helsingin Ilkka Niiniluodon mukaan maailmalla oli yleistynyt uusliberalistinen näkemys yrittäjäyliopistosta, jonka mukaan "yliopistot ovat tehokkaiden 'managereiden' eli toimitusjohtajien hallinnoimia liikeyrityksiä, maistereita ja tohtoreita tuottavia 'tutkintotehtaita'". Niiniluodon mielestä Suomessa ei oltu siirrytty tällaiseen yritys yliopiston malliin. Yhä vallitsivat kriittisyys, totuus, tieto, tieteidenvälisyys, autonomia, sivistys ja eettisyys. Taloudellinen tehokkuus "ei ole itseisarvo, vaan tärkeä reunaehto yliopiston varsinaisten päämäärien saavuttamisessa". Yliopisto oli yhä "voittoa tavoittelematon arvoyhteisö". (Niiniluoto H2003, 3.)

Niiniluoto määritteli akateemisen vapauden perinteiseen malliin tutkimuksen, opetuksen ja opiskelun vapaudeksi. Tutkimuksen vapaus on vapautta kyseenalaistaa vanhaa ja esittää uusia ajatuksia. Se on tutkijan oikeutta valita itse tutkimusaiheensa, teoriansa, hypoteesinsa ja menetelmänsä sekä julkaista tuloksensa tiedeyhteisön arvioitaviksi. Kansallistalvioiden harjoittaman tiedepolitiikan ja laadunvarmistuksen koettiin uhkaavan tutkimuksen vapautta. Opetuksen vapauden mukaan taas opettaja voi itse päättää, mitä hän opettaa. Opiskelun vapaus takaa opiskelijalle vapauden ja vastuun valita opiskeltavat aiheensa, ja sitä kautta muodostaa oman itsenäisen näkemyksensä elämästä. Opiskelun vapauden kuuluu myös oikeus opiskella oman elämäntilanteen mukaisessa tahdissa, minkä takia yliopistot ovat pyrkineet pitämään yllä joustavuutta opintoaikojen suhteen. Niiniluoto tahtoi lisätä mukaan vapausluetteluun vielä yhdenlaisen vapauden lajin: riippumattomuuden hallitsijoiden mielivaltaisesta tahdosta. Tämä vapaus on alun perin määritelty kansalaisten yleiseksi vapaudeksi. "Myös yhteiskunnalliset instituutiot, kuten yliopistot, voivat esittää oikeutetusti akateemista vapautta koskevan tulkinnan, jonka mukaan niitä tulisi kohdella autonomisina toimijoina." (Niiniluoto H2004, 1–6.)

Turun Keijo Virtanen kummasteli: "Milloin tähdenetään yliopistojen yhteiskunnallista ja alueellista tehtävää, milloin koulutussisältöjen kehittämistä työvoimatarpeisiin ja milloin – juuri nyt – 'harvardisaatiota', maailman tieteelliselle huipulle pääsyä". Turun yliopisto oli

rehtorin mukaan selvästi kansainvälisesti kilpailukykyinen. Sen vahvuus on monipuolisuudessa ja tieteidenvälisessä yhteistyössä. ”Kun nyt perätään kolmea tai viittä huippuyliopistoa, unohdetaan, että yliopisto ei ole eikä sen tule olla pelkkä yhteen, nopeasti tuotekehittävään alaan keskittyvä tutkimuslaitos.” (Virtanen T2005, 4–6.)

Tulostavoitteisiin vastaaminen ja välillä lähes veriseksi äityvä kilpailu on korvannut yliopiston sivistystehtävän. Voi kysyä, onko sivistysyliopisto enää ollenkaan myönteinen käsite, hyvä arvo. Onko sivistysyliopiston puolustaminen enää vain juhlapuhe- ja lukuvuoden avajaispuheretoriikka? (Virtanen T2007, 2).

Myös Helsingin yliopiston rehtori Wilhelmssonin mukaan

yliopistoilla on rooli sivistysyliopistoina, ja tämän painottaminen ei ole vain nostalgista akateemisen norsunluutornin puolustamista. (...) Myös historiamme velvoittaa meidät puolustamaan yliopistollista autonomiaa, jota ilman yliopisto ei voi täyttää kriittistä sivistystehtäväänsä. (Wilhelmsson H2008, 2–3.)

Rehtori Virtasen mukaan uutta yliopistolakia hallitsi ideologia, jonka tavoitteena on pyrkimys jatkuvaan taloudelliseen kasvuun. Tämä

yliopistoista puhuttaessa on tarkoittanut tutkimuksen ja koulutuksen itseisarvoisuuden alistumista talouskasvun välinearvoille. (...) Tämän päivän todellisuudessa en voisi vertausta yliopistosta tehtaana enää analysoimatta kuitata. (Virtanen T2009, 2–3.)

Uuden julkishallinnan uusliberalistinen doktriini: Rehtoritkin omaksuvat huippuyliopistoretoriikan

Sekä Turun että Helsingin yliopiston rehtorit ilmoittivat kummankin yliopistonsa profiloituneen tutkimusyliopistoksi. ”Kaikkiaan tavoitteena on muodostaa voimat kokoamalla turkulaisista yliopistoista ja tutkimuslaitoksista kansainvälisesti tunnustettu korkeatasoinen tutkimuksen ja vetovoimaisen yliopistokoulutuksen alue Suomessa.” (Virtanen T2006, 8.)

Aikaisempina vuosina Helsingin yliopistojen rehtorit olivat tottuneet ylistämään yliopistoaan, kun taas Turussa oltiin oltu nöyrempiä. Nyt alettiin myös Turussa omaa yliopistoa sumeilematta kehua huipuksi. Yleisenä perusteluna tässä molempien yliopistojen rehtorit käyttivät yliopiston hyvää sijaa maailman yliopistojen ranking-listauksissa. ”Olemme täällä Turun yliopistossa ylpeitä tutkijoistamme, jotka pitivät meidät edelleen Suomen selkeänä kakkosena sekä Euroopan 100 parhaan ja maailmassa runsaan 200 parhaan yliopiston joukossa” (Virtanen T2006, 5). Niiniluoto laittoi paremmaksi: ”Kansainvälisten rankinglistojen ja LERU-jäsenyyden perusteella arvioiden Helsingin yliopisto on nykyisin maamme ainoa maailmanluokan huippuyliopisto” (Niiniluoto H2007, 331). Ikään kuin vastauksena tähän: ”Vahvoja tutkimusyliopistoja tarvitaan tulevaisuudessakin koko maassa, ei ainoastaan pääkaupunkiseudulla” (Virtanen T2008, 8).

Tehostamispuheitten keskellä Helsingin Ilkka Niiniluoto muistutti, että opintojen viivästyntymiseen vaikutti yleisimmin opiskelijoiden työssäkäynti ja opintotuen riittämättömyys. ”Täysipäiväisen opiskelun mahdollistaminen ja kannustaminen opintotukea ja asumislisää korottamalla olisi eduskunnan taholta viisas ratkaisu, joka myös olisi kansantaloudellisesti hyvä sijoitus.” (Niiniluoto H2004, 6.)

2000-luvun alussa yliopistoissa aloitettiin tutkimuksen ja opetuksen laadunvarmistus. Virtanen muistutti, että tiedeyhteisössä laatua on totuttu mittaamaan monin erin tavoin: esimerkiksi virantäytöissä, julkaisuissa, sitaatio- ja refereejjärjestelminä, tutkimusrahoituksen saamisena, tiedepalkintoina. Tiedeyhteisön oman laadunarvioinnin rinnalle oli nyt luotu uudissanoja, kuten laadunvarmistus ja laatujärjestelmä. Laatujärjestelmiä kohtaan oli rehtori Virtasen mukaan noussut epäluuloja Euroopan laajuisesti: ”teknoraattiseksi epäillyn järjestelmän pelätään kahlitsevan ja uuvuttavan yliopistojen työtä sekä siirtävän valtaa yhtäältä yliopistojen keskushallinnolle ja toisaalta ministeriöihin ja talouselämälle”. (Virtanen T2004, 7.)

Myös rehtori Niiniluoto suhtautui varauksella laadunvarmistusmenetelmiin, joita oli pidetty luovan tieteellisen ajattelun vihollisina. Luova työ vaatii aikaa. Niiniluodon mukaan

tehokas ja määrätietoinen pyrkimys korkeaan laatuun kuuluu dynaamisen sivistysyliopiston peruspiirteisiin. Laadunvarmistus on akateemista vapautta vaalivien tieteellisten instituutioiden velvollisuus, joka samalla auttaa luovien tutkimusympäristöjen tunnistamista ja ylläpitämistä. (Niiniluoto H2004, 3.)

Virtasen mukaan kansainvälisesti kilpailukykyistä tutkimusta tuottaakseen yliopistoilla tulisi olla enemmän valtaa omiin taloudellisiin päätöksiinsä. (Virtanen T2005, 7.) Myös Niiniluoto totesi, että yliopistojen vaatimus suuremman taloudellisen autonomian saamiseksi vahvistaisi kansainvälistä kilpailukykyä. (Niiniluoto H2005, 2.) Vuonna 2005 Niiniluoto eritteli yliopistojen rahanjakomallia:

nykyisessä mallissa huonointa on tutkintotavoitteiden ylitarjontaan johtava huutokauppa ja laatutekijöiden puuttuminen, parasta yliopistojen oikeus käyttää varat haluamiinsa kohteisiin ilman momenttirajoituksia. (...) Yliopisto ei ole liikeyritys, sillä sen ominaisena ’tuloksena’ ei ole taloudellinen voitto vaan julkaisuilla varmennettu uusi tieteellinen tieto, kekseliään tiedon sovellukset, viisaat tohtorit ja etevät maisterit (Niiniluoto H2005, 2–4).

Niiniluodon mukaan valtion tuottavuusohjelma tarkoitti käytännössä leikkauksia. Tuottavuusohjelman mukaan vain puolet eläköitymisen kautta vapautuneista viroista täytettäisiin. ”Miten valtioneuvosto voi olettaa, että yliopistot voisivat saavuttaa entiset tulokset radikaalisti vähenevällä henkilöstöllä?” (Niiniluoto H2005, 3–5.) Niiden myötä voitaisiin saman tien heittää hyvästit parhaimpienkin yliopistojemme kilpailukyvyille (Virtanen T2005, 7).

Niiniluoto totesi, että ”tuskin kukaan kuitenkaan toivoisi yliopistojen johtoon ammatti-johtajia, joilla on suuri palkka ja kultainen kädenpuristus”. Yliopiston yksiköiden johtajien täytyi ”kyetä edistämään yksikkönsä taistelutahtoa ja iskukykyä” oman tieteenalansa tehtävissä, joten oikeutuksen on tullava yliopistoyhteisöltä eikä ulkopuolelta.

Mielestäni yliopistojen ei pitäisi suostua ’ostamaan’ itselleen talousautonomiamia luopumalla perustuslain takaamasta itsehallinnosta: yliopistojen juridisen aseman vahvistaminen oikeushenkilöksi ajan vaatimusten mukaisesti tulee toteuttaa säilyttämällä sivistysyliopistoon kuuluva tutkimuksen ja opetuksen vapaus. (Niiniluoto H2006, 297–298.)

Uuden julkishallinnan uusliberalistinen doktriini: Lakiuudistus otetaan toiveikkaana vastaan

Turun yliopiston rehtori Keijo Virtasen mukaan muistio uudeksi yliopistolaksi oli

”kumouksellinen”: ”juuri nyt on hämmöttämässä lievästikin ilmaistuna tavanomaista syväliisempi, ehkä suorastaan historiallinen muutos” (Virtanen T2007, 3). Niiniluoto suhtautui historialliseksi luonnehtimaansa uuteen lakiin innostuneesti: ”Yliopistojen oikeudellisen aseman kokonaisuudistus ja taloudellisten toimintavapauksien kasvu antavat erinomaiset mahdollisuudet kohottaa tutkimuksen ja koulutuksen kansainvälistä tasoa ja vaikuttavuutta” (Niiniluoto H2007, 335).

Helsingin yliopiston rehtori Wilhelmsson näki lakiuudistuksen mahdollistavan kehittämisen entistä paremmaksi. ”Lain siirtäessä monia aiemmin lailla säänneltyjä kysymyksiä meidän päätettäväksemme on suurelta osin meistä itsestämme kiinni, millä tavoin pystymme ottamaan käyttöömme lain tarjoamia parhaita paloja – ja välttämään uudistukseen sisältyviä väistämättömiä riskejä.” (Wilhelmsson H2008, 3–4.)

Myös Turun yliopiston rehtori Virtanen pyrki optimistisuuteen: ”Johonkin uuteen hyvään, vielä entistäkin parempaan olemme Suomessa kai nyt menossa yliopistolaitoksen uudistuksessa.” Virtasen mukaan ”kaikkiaan uudessa laissa operatiivinen yksilöjohtajuus korostuu kaikilla hallinnon tasoilla. Muutos tähänastiseen on merkittävä.” (Virtanen T2009, 4–5.)

2010-luvulla yliopistojen välinen kansallinen ja kansainvälinen kilpailu kiristyi entisestään. Puheissa korostettiin yhä kritiikittömämmin oman yliopiston saavutuksia ja menestymisen avaimia. Yliopistojen rankinglistauksia käytettiin tässä apuna. 2010-luvun pääasialliset teemat sivusivat uutta yliopistolakia, tieteen kriittisyyden ja yhteiskuntatehtävän tasapainoa, perustutkimukseen panostamista, huippututkimusta, tuloksellisuutta, rakenteellista kehittämistä ja yliopistojen rahoitusta, kansainvälisyyttä ja opetuksen kehittämistä.

Vuosikymmenen ensimmäisessä puheessaan Turun yliopiston rehtori Keijo Virtanen korosti tasapainon ylläpitämistä tieteen kriittisyyden ja yhteiskunnan tarpeiden välillä. ”Kaipaen laaja-alaista kriittistä ajattelua ensi sijassa tieteensisäiseen keskusteluun, mutta myös tieteen yhteiskunnallisiin sidoksiin. Mahdollisuuksia on, mutta onko halua, halutaanko uhrata aikaa ja malttia?” (Virtanen T2010, 2–3.)

Rehtorit olivat pääasiallisesti tyytyväisiä yliopistouudistuksien ja uuden yliopistolain toimeenpanoon. Virtaselta tuntui ainoana ajan rehtorina heruvan ymmärrystä yliopistoväen kritiikille: ”*On selvää, etteivät vuosikymmenien kuluessa vakiintunut arkipäivän toimintakulttuuri ja uudesta tilanteesta kumpuava markkinavetoisuuden ihanne hetkessä ja helposti kohtaa toisiaan*” (Virtanen T2011, 1). Molemmissa yliopistoissa rehtorit kuitenkin totesivat, että vauhdikkaan uudistamisen jälkeen tarvittiin nyt rauhaa keskittyä perustehtäviin; opetukseen ja tutkimukseen (Virtanen T2010, 4; Wilhelmsson H2010, 1).

Virtasen mukaan joillekin yliopiston ulkopuolisille muutosten vauhti ei silti ollut ollut tarpeeksi rivakkaa. ”Vaikka yliopiston ulkopuolella riittää innokkaita, joiden mielestä uudistusten vauhti ei edelleenkaan ole riittävän nopea ja radikaali, on syytä muistaa, että kehittämistyötä on viime vuosina tehty erittäin intensiivisesti.” (Virtanen T2011, 5.) Henna Virkkunen oli nimennyt vuoden 2010 korkeakoulujärjestelmän rakenteellisen kehittämisen riemuvuodeksi. Yliopistoissa tuli keskittyä vahvuuksien tunnistamiseen, sisäiseen profiloitumiseen, suurempien yksikkökokojen luomiseen sekä korkeakoulujen välisen työnjaon suunnittelemiseen. Virtasen mukaan uusi käsite, ”luopumisosaaminen”, tarkoitti itse asiaansa yliopistojen sisäistä rakenteellista kehittämistä ja vahvuuksien voimistamista. (Virtanen T2010, 3.)

Virtasen seuraajan, Turun yliopiston uuden rehtorin Kalervo Väänäsen näkemys poikkesi varsin paljon Virtasen kannanotoista. Hän viittasi uuteen yliopistolakiin ensimmäisessä puheessaan vuonna 2012 ja sivuutti lyhyellä kommentillaan uudistuksien herättämän kritiikin: ”Pari vuotta vanha yliopistolaki, kaikesta parjauksestaan huolimatta, antaa hyvän poh-

jan laaja-alaisen modernin sivistysyliopiston kehittämiseksi. Nyt, kun lakimuutoksen aiheuttama pöly on laskeutunut, on aika ryhtyä tosissaan rakentamaan tulevaisuuden yliopistoa.” (Väänänen T2012, 1.)

Rehtori Wilhelmssonin mukaan Helsingin yliopisto oli visiossaan sitoutunut yhteiskuntakriittiseen tehtävään: ”toimimaan aktiivisesti ihmiskunnan hyvinvoinnin ja oikeudenmukaisen yhteiskunnan puolesta”. (Wilhelmsson H2010, 5.) Huolestuttavaa oli, että:

Vaikka kansainvälisissä arvioinneissa on yksiselitteisesti todettu Suomen tutkimuksen suhteellisen aseman lievän laskun johtuvan muun muassa siitä, että täällä on panostettu enemmän soveltavaan kuin perustutkimukseen, vähennetään nimenomaan perustutkimusta tukevan Akatemian määrärahoja (Wilhelmsson H2011, 1).

Turun yliopiston rehtori Väänänen mielestä yliopistokoulutuksen tulisi vastata työelämän tarpeita:

Ehkäpä tarvitsemme uuden valistuksen ajan osoittamaan, että todellinen sivistys on tietämisen lisäksi asioiden syvällistä ymmärtämistä ja siihen pohjautuvaa osaamista. (...) Jokaisen yliopistosta valmistuvan maisterin olisi tietämisen lisäksi myös hyvä osata jotakin. Tähän pääseminen edellyttää useiden asenteellisten vallihautojen purkamista ja sivistysyliopiston käsitteen modernisointia. (Väänänen T2013, 2.)

2010-luvulla maailmanlaajuisen finanssikriisin synnyttämä taloudellisesti tiukka tilanne kiristi entisestään yliopistojen välistä kilpailua. Turussa puhuttiin yksiköiden tai kokonaisen yliopistojen yhteen sulattamisesta (Väänänen T2013, 2–3; Väänänen T2014, 1). Myös koulutusohjelmien yhdistämisestä eri yliopistojen välillä puhuttiin. ”Voiko yhden professorin oppiaine muutaman opiskelijan sisäänotolla enää tänään taata riittävän näkemyksellisen koulutuksen antamista huomista varten?” (Väänänen T2013, 2–3.) Tämä kaikki vaati ”koulutusohjelmien läpikäyntiä kaikissa yliopistoissa ja rehellistä vastaamista kysymykseen: Onko tämän tieteenalan koulutus ja tutkimus maassamme järjestetty niin, että ei ole nähtävissä parempaa tapaa toteuttaa sitä?”. (Väänänen T2014, 1.)

Helsingin yliopiston rehtori Kolan mukaan

Suomi menestyy kansainvälisessä kilpailussa takaamalla parhaiden yliopistojensa aseman kansainvälisessä resurssikilpailussa sekä tukemalla yliopistokentän muutosta, jotta maassa olisi useampi vahva, kilpailukykyinen yliopisto. Vain näin Suomesta rakennetaan koulutuksen ja tieteen mallimaa. (...) Yliopistojen ’tuottamat’ uudet tärkeät tutkimustulokset ja nuoret asiantuntijat ovat kulmakiviä kansakuntien ja -talouksien kehitykselle, vuosikymmeniksi eteenpäin. (...) Tutkimustiedon ja tieteen ylipäänsä tulee olla politiikanteon perustana. Suomessa tarvitaan enemmän näyttöön perustuvaa päätöksentekoa. (...) Maailman yliopistojen Top100-listalla Helsingin yliopisto, se ainoa suomalainen, on ilmeisemmin kaikista heikoimminkin resursoitu yliopisto. Tällä tavallako valtio uskoo turvaavansa tulevaisuuden kilpailukykynsä?. (Kola H2014, 1–2.)

Uuden julkishallinnan uusliberalistinen doktriini: Yhteenveto

Uudella vuosituhannella uuden julkishallinnan uusliberalistisen doktriinin aikakaudella

alkoi näkyä jonkinasteista kertakaikkista turhautumista yliopistoilta vaadittavien korottuvien tehtävien ja niukkenevan julkisen rahoituksen kasvavaan epäsuhtaan. Tähän kytkeytyi useasti huoli yliopiston autonomiasta sekä tuottavuuden ja tehokkuuden jatkuvasta lisäämispainesta. Yliopistojen rakenteellinen kehittäminen ja tuottavuusohjelma näyttivät olevan lähellä jopa katkaista kamelin selän, ja rehtorit esittivätkin vakavan huolensa myös henkilöstön jaksamisesta ja työmotivaation ylläpitämisestä.

Rehtorit jaksoivat puhua kuitenkin myös valoisammista aiheista, kuten yhteiskunnallisesta vaikuttavuudesta, johtamisen ja muun toiminnan kehittämisestä sekä yliopistojen ja korkeakoulujen välisestä yhteistyöstä. Mielenkiintoista on, että julkisesta keskustelusta huolimatta uusi palkkausjärjestelmä ei saanut juurikaan huomiota yliopistojohdon puheissa eikä sitä juuri kritisoitu. Erityisen merkillepantavaa on, että vuonna 2010 voimaantullutta yliopistolakia ei vastustettu, vaan se sai miltei varauksettoman kannatuksen, ja sen mukanaan tuoman toimintavapauden katsottiin antavan hyvät mahdollisuudet kohottaa tutkimuksen ja koulutuksen tasoa. Rehtorit korostivat tässäkin yhtä kestoteemaansa: autonomian merkitystä yliopiston toiminnassa, vaikka autonomian lisääntymisestä tässä yhteydessä voidaan olla montaa mieltä. (Vrt. Lahti 2012, 81.)

Ajan puheissa oli edelleen keskeistä yritys puolustaa autonomisen sivistysyliopiston mahdollisuutta tuloksellisuus- ja huippuyliopistokeskustelun aikakaudellakin. Uuteen yliopistolakiin suhtauduttiin myötämielisesti ja sen katsottiin mahdollistavan yliopistojen autonomian lisääntymisen, vaikka suhde ristiriitaiseksi nähtiinkin. On ymmärrettävää, että sekä Helsingin että Turun yliopistojen rehtorit ymmärsivät myös huippuyliopistoretoriikan – molemmathan tavoittelivat jo historiallisen asemansa lähtökohdista asemaa ainakin Suomen huipulla.

Tulkinnat ja johtopäätökset

Tutkimuksemme tehtävänä on ensinnäkin vastata kysymykseen siitä, minkälaista kuvaa maamme kahden vanhimman suomenkielisen yliopiston rehtoreiden puheet ovat rakentaneet yliopistoinstituutiosta itsenäisyyden ajan alusta 2000-luvulle. Toiseksi tarkastelemme sitä, miten tuo kuva muuttuu, kun sitä suhteutetaan eri aikakausina vallinneisiin yliopistopoliittikan neljään toisistaan eroavaan doktriiniin. Kokoamme seuraavassa keskeiset havainnot, ja tulkitsimme niitä doktriinijaottelun viitekehyksessä.

Itsenäisyyden ajan alun yliopistot olivat tyystin erilaisia kuin tämän päivän yliopistot. Ensimmäisen doktriinin aikana puheiden tyyli oli aikakaudelle ominaiseen tapaan juhlavampi ja uuden airueena olemista luotaavampi kuin myöhempinä vuosikymmeninä. Silti puheet ovat kaikkina aikoina olleet vahvan retorisia pyrkien vakuuttamaan yleisönsä yliopiston toiminnan oikeellisuudesta ja vedoten yleisesti hyväksytyihin ”totuuksiin” ja kuulijoiden järkeen. Tämä juuri onkin juhlapuheiden yleinen perustehtävä (Perelman 1996, 26–27).

Eri aikakausien puheita yhdistää se, että rehtorit asettuvat kulloisessakin historiallisessa tilanteessa puolustamaan yliopiston ja tieteen jakamattomiksi koettuja arvoja ja integriteettiä suhteessa ulkoapäin tuleviin paineisiin. Leena Kosken (1993) havaintoja mukaillen kyse on ikään kuin jatkuvasta puolustustaistelusta sellaisia yliopiston ulkopuolelta tulevia vaaroja vastaan, jotka alati uhkaavat turmella yliopiston ja tieteen ”puhtaan” ytimen, sen hengen, päämäärän ja moraalin – olivatpa sitten kyseessä 1900-luvun alun ylioppilastulvat, sodan jälkeinen yhteiskunnan nopeutuva rakennemuutos, 1960- ja 1970-luvun poliittiset aatteet, valtiollinen byrokraatia tai 1990- ja 2000-luvun taitteen markkinavoimat. Analysoimamme puheet osoittavat, etteivät yliopiston ideat ja ihanteet oikeastaan ole järin radikaalisti muut-

tuneet vuosikymmenten saatossa, vaikka yliopiston toimintaympäristö on voimakkaasti muuttunut. Yliopistot ovatkin kautta vuosisatojen joutuneet taistelemaan olemassaolostaan ja itsellisyydestään erilaisten uskonnollisten ja yhteiskunnallisten vaatimusten ja ideologioiden ristipaineissa (Altbach 2001). Rehtorit muistuttavat kuulijoitaan vuosikymmenestä toiseen samoista akateemisista ihanteista: tieteen vapaudesta, kriittisyydestä, totuudentaistelusta, tutkimuksesta, opetuksesta, sivistyneiden kansalaisten kasvattamisesta sekä yhteiskunnan ja kulttuurin palvelemisesta yliopiston perustehtävinä.

Yliopiston suhde ympäröivään yhteiskuntaan ja erityisesti valtiovaltaan on kaikkina aikoina ollut jännitteinen. Tämä johtuu siitä, että suomalaiset yliopistot ovat aina olleet erityisen riippuvaisia valtion rahoituksesta. Valtion taloudellinen ja muukin ohjaus on asettunut läpi aikakausien enemmän tai vähemmän ristiriitaan yliopistojen tavoitteleman tieteen autonomian ihanteen kanssa, ja tähän dilemmaan rehtorit ovat puheissaan pyrkineet vastamaan eri aikakausina eri tavoin. Etenkin resurssikysymykset ovat olleet rehtoreiden puheiden kestoteema. Akateemis-traditionaalisen doktriinin kaudella rehtorien puheet heijastelivat selkeästi valtion mesenaattisuhdetta yliopistoihin, mikä tulee hyvin ymmärrettäväksi yliopistojen äärimmäisen vaatimattomien aineellisten puitteiden takia itsenäisyyden alkuvuosikymmeninä. Valtiovaltaan vedottiin ennen kaikkea resurssien takaajana, olipa sitten kyseessä valtiollinen Helsingin yliopisto tai lahjoitusvaroin perustettu yksityinen Turun yliopisto, josta jo paljon ennen 1970-luvulla tapahtunutta valtiollistamista tuli täysin riippuvainen valtionrahoituksesta.

Koska rahoitus muodostaa riippuvuussuhteen, kytkeytyy se puheissa väistämättä kysymykseen yliopiston laajemmasta autonomiasta ja autonomian oikeutuksesta. Aina 1960-luvulle saakka rehtorit oikeuttivat yliopiston olemassaoloa ja autonomiaansa pääsääntöisesti yliopiston kansallisella ja kulttuurisella sivistystehtävällä sekä tieteen ja tutkimuksen itsesarvoisella asemalla itsenäisessä valtiossa. Kuten taiteilijakaan ei ole velkaa mesenaatilleen kuin taiteensa kautta, ei yliopistollakaan nähty olevan virkamieskoulutusta lukuun ottamatta velvollisuutta välittömien taloudellisten hyötyjen tuottamiseen valtiolle ja sitä kautta yhteiskunnalle. Tässä suhteessa rehtoreiden puheet myötäilivät selkeästi Myrbergin komitean henkeä ja tavoitteita (Kivinen ym. 1993), ja olivat muotopuhtaasti akateemis-traditionaalisia. Kun 1960-luvun puolivälistä lähtien presidentti Kekkonen työryhmän siivittämänä korkeakoulutusta ja samalla yliopistojen rahoitusta alettiin vankistaa, eivät puheet enää kohdistuneet samassa mitassa resurssikysymyksiin. Tosin 1970-luvulla, jolloin korkeakoulutuksen voimavaroja suunnattiin uusiin maakuntayliopistoihin, alkoi kahden vanhan yliopiston rehtoreiden puheissa kuultaa huoli ja osin katkeruuskin resurssien menettämisestä, vaikka puheet kertoivat vähintään yhtä paljon pelosta menettää perinteiset asemat ja arvovalta.

Uudelleen resurssien puute nousi puheisiin tummana varjona kahden viimeisimmän doktriinin aikakaudella – 1990-luvun alun laman ja 2010-luvun finanssikriisin aikana. Nyt puheissa ryhdyttiin perustelemaan yliopistojen asemaa ja oikeutusta ajan talousdiskurssille ominaiseen tapaan myös taloudellisilla faktoilla. Rehtorit halusivat välittää vahvaa viestiä siitä, että mikäli perusrahoituksen jälkeenjääneisyyttä ei korjata ja yhä lisääntyviä toiminnan tehostamisvaatimuksia vähennetä, koko sivistysyliopisto voidaan menettää. Puheissa on erityisen mielenkiintoista se, että rehtorit joutuvat ikään kuin uudelleen määrittelemään perinteisiä akateemisia perusarvoja taloudellisten realiteettien ja esiin työntyvän markkinavetoisuuden ristipaineessa. Välttämättömyyksistä jouduttiin tavallaan tekemään hyveitä sovittamalla esimerkiksi sivistysideaalia uusliberalistiseen yliopistoon. Samalla rehtorit joutuivat pohtimaan uuden julkishallinnon oppien mukaisia ratkaisuja tukalasta tilanteesta selviämiseen. Esiin nostettiin ammattimaisen johtamisen ja johtamisen kehittämisen tarve.

Yliopistojen oman päätäntävällän lisäämisen katsottiin parantavan toimintaedellytyksiä, ja rehtorit puhuivatkin jokaisen yliopistolain uudistamisen alla vähintään senhetkisen autonomiatason säilyttämisen puolesta. (Vrt. Lahti 2012, 88.) 1990-luvulta lähtien rehtorit näyttävät joutuneen sinnittelytilanteeseen puun ja kuoren väliin, jossa puun muodostavat perinteiset akateemiset ihanteet ja managerialistisia reformeja vastustanut akateeminen väki (esim. Rinne ym. 2012), kuoren puolestaan markkina- ja kilpailuvaateet erinomaisuuden eetoksiin. Vanha valtio-mesenaatti näyttää nyt liittoutuneen kuoren kanssa.

Ensimmäisen doktriinin aikaiset puheet eroavat myöhemmistä ennen kaikkea siinä, että niissä yliopiston suhde ympäröivään yhteiskuntaan näyttytyi etäisempänä ja abstraktimpanaan. Puheet rakentavat kuvaa yliopistosta yhdenlaisena itsellisenä akateemisena saarekkeena, jolle ympäröivä yhteiskunta näyttytyy eräänlaisena taustakulissina. Käsitys yliopistosta kansakunnan eliitin kasvattajana on lähes rikkumaton. Tämä tulee esille useissa puheissa, jotka käsittelevät opiskelijoita ja ylioppilastutkintoa. Kasvavat opiskelijamäärät, riippumatta niiden absoluuttisesta määrästä, merkitsivät uhkaa, jota tuli vastustaa. Opiskelija-aineksen tasoa oli varjeltava. Niinpä rinnakkaiskoulujärjestelmää oppilasaineksen lajittelijana ei missään vaiheessa kyseenalaistettu eivätkä koulutuksellisen tasa-arvon kysymykset esiintyneet puheissa juuri lainkaan. 1960-luvulla toteutettu poliittisesti kiistelty yhtenäiskoulu-uudistus syrjäytettiin sekoin kokonaan rehtoreiden puheissa, vaikka akateeminen väki sitä aluksi vastustikin. Ehkä juuri tämä olikin syynä asiasta vaikenemiseen. 1960- ja 1970-luvulla tasa-arvokysymys puhutti ennen kaikkea yliopistojen sisäisenä kysymyksenä ja valtan uusjaolla uhkaavan radikaalin hallinnonuudistussuuntauksen vastustamisena. Tähän ja myöhempisiin doktriineihin sisältyvä yliopistokoulutuksen mahdollisuuksien tasa-arvon tavoite ei myöhemmissä puheissa noussut juuri esille. Lieneekö se omaksuttu rehtoreiden keskuudessa itsestäänselvyytensä?

Kuitenkin jo ensimmäisen doktriinin kauden loppupuolella, 1950-luvulla, jolloin sodasta elpyvä Suomi alkoi kiihtyvällä nopeudella uudistua, rehtoreiden puhuntaan ilmaantui yhä enemmän yhteiskunnallisia sisältöjä. Yliopisto ei voinut enää seistä eristettynä akateemisena itseriittoisena saarekkeena ja katsoa sivusta, kun tuotannon rakenteet muuttuivat, teknologia kehittyi ja suomalaista hyvinvointivaltiota ryhdyttiin toden teolla rakentamaan. Nämä tosiasiat tunnustettiin, mutta muutokseen havahtuminen aiheutti myös vastareaktion. Se kulminoitui rehtori Linkomiehen viimeisessä puheessa, jossa hän tukeutui ”vanhan” yliopiston traditioihin ja olemukseen.

Pitkin 1960-lukua, kun valtiovalta oli ottanut yhä tiukemmin korkeakoulu- ja tiedepoliitiikan ohjaket käsiinsä, rehtoreiden puheiden sisällöt keskittyivät yhä enemmän korkeakoulupoliittisiin aiheisiin, pitkälti yliopiston sisäisiin uudistuksiin. Korkeakoulujen kehittämislaki otettiin suopeasti vastaan ennen kaikkea siksi, että siihen sisältyi lupaus lisääntyvistä ja vakiintuvista resursseista. Varsin pian kuitenkin osoittautui, että entistä runsaskäitsemmäksi käyneellä mesenaatilla oli hintansa ja ehtonsa. Rehtorien kokemusten mukaan yliopiston institutionaalinen autonomia uhkasi kaventua. 1960- ja 1970-luvun kuohunnat ja murrokset näkyivät rehtoreiden puheissa vanhan yliopiston vääjäämättömänä murtumakohdana, jonka alla oli taivuttava, vaikkakin protestoiden. Lisääntyvä puoluepolitiikka, valti-nohjailu ja byrokratia muodostivat uhkaavan ulkopuolisen ”pahan”, joka voisi toden teolla saastuttaa arkaistisen, tarkemmin määrittelemättömän puhtaan ”alkuyliopiston”. Tällöin yliopisto olisi vaarassa joutua lopunomaisesti luopumaan jostakin perustavanlaatuisesti ”arvokkaasta, hyvästä ja moraalisesti oikeasta” (Koski 1993, 147).

1970-luvun jälkipuoliskolla alkoi kuitenkin näkyä merkkejä uudelleen suuntautumises-ta. Puheissa alettiin peräänkuuluttaa kansainvälistyvää tutkimusyliopistoa. Kansainväli-syyttä rehtorit olivat toki käsitelleet aikaisemminkin, mutta lähinnä tieteen perusolemuk-

seen kuuluvana. 1980-luvulta lähtien rehtoreiden puheissa kansainvälisyys kytkeytyi aiempaa selvemmin talousulottuvuuteen: kansankunnan vaurastumiseen ja kilpailukykyyn. Tätä tehtävästä suoriutumiseksi oli oikeutettua ja tarpeellista turvautua yhä enenevästi ulkopuoliseen rahoitukseen. Kun nämä vaatimukset kahden viimeisen doktriinin aikana sitten alkoivat konkretisoitua ja tiukentua, joutuivat rehtorit jälleen asettumaan puolustuskannalle ja varjelemaan yliopiston ja tieteen perinteisiä arvoja. 1990-luvun laman jälkeen rehtorien puheita on hallinnut yksi selkeä aihe. Ulkopuolisen rahoituksen kasvattamisen pakko, joka kohoo valtion määrärahojen niukentamisesta, uhkaa yliopiston perustehtävien toteuttamista ja koko sivistysyliopistoa, perustutkimusta ja siihen pohjaavaa korkeampaa opetusta. (Lahti 2012, 81–82.)

Yliopistoinstituutiolle ominainen konservatismiin ja radikalismiin paradoksi (Husén 1996) nousee esiin erityisen selvästi ensimmäisen doktriinin loppuvaiheessa, sekä kymmenen vuotta myöhemmin, kun rehtorit tuskailivat opiskelijaradikalismiin ja yliopiston demokratisoimisaallon pyörteissä. Ajoittain puheet osoittavat rehtoreiden olleen myös yliopiston uudistamisen edelläkävijöitä, kuten esimerkiksi 1970-luvun lopun puheet yliopiston laajenevista yhteiskunnallisista tehtävistä osoittavat.

Kun tarkastellaan kokonais kuvaa, jota analysoimamme rehtoreiden puheet piirtävät, voidaan sanoa, että humboldtilainen sivistysyliopiston ideaali on se, jota rehtorit vaalivat eri aikoina eri tavoin painottaen ja hieman erityyppisiin retorisiin tarkoituksiin kulloisissakin yliopistopoliittisissa suhdanteissa soveltaen. Näyttäisi siltä, että tämä yhdenlainen ”ideaaliyliopistotyyppi”, jota milloinkaan ei ole puhtaassa muodossa ollut olemassa, muodostaisi eräänlaisen ideologisen pohjakerroksen myöhempien doktriinien yliopistotyypeille. Näin näyttää osittain tapahtuneen yhä jopa aikamme managerialistisessa yritysyliopistossakin. Perinteisten akateemisten arvojen vaaliminen puhunnassa ei tietystikään merkitse sitä, ettei yliopiston reaalitytöissä olisi altis muutoksille.

Analysoimamme puheet todentavat yliopistoinstituutiolle ominaista konservatismiin ja radikalismiin paradoksia (Husén 1996; Lampinen 2003), jossa yleinen muutosvastarintaan ei ole tuntematonta. Kahden viimeisimmän doktriinin aikana yliopistoissa suhtaudutaan ulkoa tuleviin ja yliopistojen asemaa uhkaaviin muutoksiin yhtä varauksella kuin ennenkin, mutta yliopistot näyttävät tulleen notkeammiksi sopeutumaan toimintaympäristönsä muutoksiin ja valtiovallankin tahtoon. Puheiden mukaan yliopistot ovat valmiita palvelemaan yhteiskuntaa ja elinkeinoelämää, kunhan monopoliasema ja legitimaatio tieteellisen tutkimuksen ja siihen perustuvan ylimmän opetuksen ainutlaatuisena antajana säilyy, perustehtävät ja sitä kautta sivistysyliopisto turvataan ja yliopistoille taataan autonominen asema. (Vrt. Lahti 2012, 93.) Tutkimuksen merkityksen voimakas korostus yliopiston keskeisenä tehtävänä kahden viimeisen doktriinin puheissa verrattuna erityisesti Akateemisen perinteen ajan puheisiin on silmiinpistävä. 1990- ja 2000-luvun puheissa opetus kasvatus ja opiskelijat ylipäänsä jäävät vähemmälle käsittelylle. Humboldtilaisuuden tosiasiallinen murentuminen on kyseessä?

Taipuisuus muutokselle tulee konkreettisesti esiin erityisesti viimeisimmän doktriinin huippuyliopistoretoriikassa, jonka rehtorit joutuivat – ilmeisesti strategisista syistä – omaksumaan puheisiinsa instituutioiden välisen kilpailun jatkuvasti kiristyessä. Samoin rehtoreiden optimistinen suhtautuminen yliopistojen radikaalisti muuttaneeseen vuoden 2009 yliopistolakiin todentaa ilmiötä. Toisaalta jotkut puheet osoittavat rehtoreiden olleen myös yliopiston uudistamisen edelläkävijöitä, mitä kuvastavat esimerkiksi 1970-luvun lopun puheet yliopistojen laajenevista yhteiskunnallisista tehtävistä. Onkin muistettava, että rehtorit ovat olleet myös korkeakoulupoliittisia toimijoita, osa hyvinkin aktiivisia ja vaikutusvaltaisia. He ovat olleet osaltaan rakentamassa doktriinien mukaista yliopistopolitiikkaa. Esimerkiksi

Rehtoreiden neuvosto oli aktiivisesti ajamassa vuoden 2009 yliopistolakiin sisältyvää uudistusta yliopistojen taloudellisen autonomian lisäämiseksi.

Ehkä osin edellä mainitusta syystä johtuen analysoimamme puheet varsin pitkälle myötäilevät doktriinimallia, joka on siis virallisten korkeakoulupoliittisten dokumenttien piirtämä kuva yliopistosta. Rehtorit näyttävät samaistuvan puheissaan virallisiin doktriineihin. Toki kriittinen lukija saattaa huomauttaa, että etukäteen varsin selkeästi määritelty tulkinta-kehikkomme on voinut jossakin määrin ohjata luentaamme, jolloin puheiden tulkinnat ovat tulleet ikään kuin pakotetuksi doktriinijaottelun tematiikkaan. Kaikkineen olemme kuitenkin pyrkineet tulkitsemaan puheita autenttisina kokonaisuuksina ja oman yliopistokohtaisen todellisuutensa retorisisina heijastajina.

Tarkastelemamme hieman yli yhdeksän vuosikymmenen ajanjakso käsittää miltei koko itsenäisen Suomen historian. On sanomattakin selvää, että olemme tämän artikkelin puitteissa kyenneet luomaan vain hyvin rajoitetun kuvan siitä, miten rehtorit ovat määritelleet yliopistoa eri aikoina. Aineistomme antaa toki mahdollisuuksia huomattavasti monipuolisemman kuvan luomiseen ja luvassa onkin tulevaisuudessa aihepiiristä ja lähdeaineistostamme huomattavasti seikkaperäisempi ja laajempi julkaisu.

Viitteet

[1] On selvää, etteivät valintamme mukaiset rehtoripuheaineistot ole yleistettävissä koko suomalaisen yliopistolaitokseen ja sen historiaan, vaan ensisijassa noiden kahden vanhan yliopiston kehityskaariin. Yliopistolaitoksen alueellinen ja aloittainen laajeneminen ja nuorempien yliopistojen synty tapahtui jo funktionaalisesikin eri tarkoituksiperistä käsin ja aivan erilaisissa kulttuuri- koulutus- ja yliopistopoliittisissa konteksteissa.

[2] Vaikka aikakaudet ovat vaihtuneet ja kulttuuriset ja yhteiskunnalliset kontekstit muuttuneet, lukee tämä teksti yhä Turun yliopiston päärakennuksen seinällä ja on mukana yliopiston strategioissa.

[3] ”*Vanhenevana tiede- ja hallintomiehenä olen jo pitkään potanut professorille tyypillisen rappiotaudin, ns. professoroosin kaikkia oireita. Näihin sisältyy mm. tavaton itseluottamus, julkisuuden tavoittelu ja PR-tieteeksi luonnehdittu tutkimustoiminta. Tauti alkaa nimityspäivänä ja on luonteeltaan krooninen ja parantumaton. Nimitystä edeltävänä päivänä professori in spe on ollut oman suppeahkon erikoisalansa asiantuntija, seuraavana päivänä hän on jo oivaltanut olevansa yleisnero. Taudin kehityttyä vuosien myötä erityisen vaikeaksi se ilmenee ns. invertoituna professoroosina. Tunnusomaista taudin viime vaiheita sairastavalle professorille on hänen kaiken tarmonsaa ja kykynsä kehittäminen omien kollegojensa ja yliopiston mustaamiseen.*” Scheininin mukaan hänen tilastaan saattaa kuitenkin olla hyötyä. ”*Onhan mahdollista, että juuri professoroosistani johtuen pystyn etsimällä etsien arvioimaan eräitä yliopistomme erityispiirteitä kriittisemmin kuin mihin terveenä kykenisin.*” (Scheinin T1986, 18.)

Liitteet

[Liite 1. Rehtorien avajaispuheiden lähteet \(koko aineisto\).](#)

Lähteet

Arkistolähteet

Helsingin yliopiston keskusarkisto (HYKA), RVA: 171 Rehtorien puheet 1923–1991:

- Brotherus, Karl Robert H1935. 1937. Lukukauden avajaisissa syyskuun 10 p:nä 1935. Teoksessa Rehtorin puheet lukukausien avajaisissa vuosina 1923–1937. Helsingin yliopisto, 101–114.
- Granfelt, Otto Hjalmar H1926. 1937. Lukukauden avajaisissa syyskuun 10 p:nä 1926. Teoksessa Rehtorin puheet lukukausien avajaisissa vuosina 1923–1937. Helsingin yliopisto, 90–102.
- Juva, Mikko H1972. Muutos, tasapaino ja osallistuminen. Helsingin yliopiston Tiedonantoja. Eripainos 1972: 22.
- Juva, Mikko H1973. Helsingin yliopiston tulevaisuuden ohjelma. Helsingin yliopiston Tiedonantoja. Eripainos 1973: 22.
- Kivinen, Erkki H1965. 1967. Lukuvuoden avajaisissa syyskuun 10. päivänä 1965. Teoksessa Rehtorin puheet lukuvuoden avajaisissa 1953–1967. Helsingin yliopisto, 134–144.
- Kivinen, Erkki H1969. Yliopiston uudistamisessa on sen perinteellinen tehtävä säilytettävä. Puhe Helsingin yliopiston lukuvuoden 1969–1970 avajaistilaisuudessa.
- Linkomies, Edwin H1957. 1967. Lukuvuoden avajaisissa syyskuun 10. päivänä 1957. Teoksessa Rehtorin puheet lukuvuoden avajaisissa 1953–1967. Helsingin yliopisto, 41–53.
- Linkomies, Edwin H1961. 1967. Lukuvuoden avajaisissa syyskuun 11. päivänä 1961. Teoksessa Rehtorin puheet lukuvuoden avajaisissa 1953–1967. Helsingin yliopisto, 89–100.
- Långfors, Arthur H1947. 1950. Lukukauden avajaisissa syyskuun 10. päivänä 1947. Teoksessa Rehtorin puheet lukuvuoden avajaisissa 1938–1940 ja 1942–1949. Helsingin yliopisto, 111–123.
- Nevanlinna, Rolf H1942. 1950. Lukuvuoden avajaisissa lokakuun 12 p:nä 1942. Teoksessa Rehtorin puheet lukuvuoden avajaisissa 1938–1940 ja 1942–1949. Helsingin yliopisto, 45–58.
- Nevanlinna, Rolf H1943. 1950. Yliopiston avajaisissa lokakuun 1 p:nä 1943. Teoksessa Rehtorin puheet lukuvuoden avajaisissa 1938–1940 ja 1942–1949. Helsingin yliopisto, 59–70.
- Nevanlinna, Rolf H1944. 1950. Yliopiston avajaisissa marraskuun 1 p:nä 1944. Teoksessa Rehtorin puheet lukuvuoden avajaisissa 1938–1940 ja 1942–1949. Helsingin yliopisto, 71–83.
- Oker-Blom, Nils H1978. Tieteellinen tutkimus niukkojen resurssien ja akateemisen työttömyyden varjossa. Yliopisto-lehti. Eripainos 1978: 24. Oker-Blom, Nils H1979. Yliopisto, tieteellinen tutkimus ja yhteiskunta. Yliopisto-lehti. Eripainos 1979: 25.
- Palmén, Ernst H1976. Tutkinnonuudistus ja yliopiston resurssit. Yliopisto-lehti. Eripainos 1976: 25.
- Palmén, Ernst H1977. Turun akatemiasta tutkimuspolitiikkaan. Yliopisto-lehti. Eripainos 1977: 19–20.
- Suolahti, Hugo H1924. 1937. Lukuvuoden avajaisissa syyskuun 13 p:nä 1924. Teoksessa Rehtorin puheet lukukausien avajaisissa vuosina 1923–1937. Helsingin yliopisto, 42–53.
- Tulenheimo, Antti H1930. 1937. Lukukauden avajaisissa syyskuun 10 p:nä 1930. Teoksessa Rehtorin puheet lukukausien avajaisissa vuosina 1923–1937. Helsingin yliopisto,

196–208.

Turun yliopiston arkisto (TYA):

- Granö, Johannes Gabriel T1933. Turun yliopiston rehtorin, professori J. G. Granön avajaispuhe 5.9.1933. Yksityisen yliopiston vuodet 1922–31.7.1974.
- Hartiala, Kaarlo T1970. Angina Temporis. Yksityisen yliopiston vuodet 1922–31.7.1974.
- Hartiala, Kaarlo T1971. Totuus ja epätotuus säätelyn välineinä. Yksityisen yliopiston vuodet 1922–31.7.1974.
- Hartiala, Kaarlo T1973. Korkeakoulut ja maailmanteatteri. Yksityisen yliopiston vuodet 1922–31.7.1974.
- Hartiala, Kaarlo T1974. Tiedettä vai politiikkaa? Yksityisen yliopiston vuodet 1922–31.7.1974.
- Ikola, Osmo T1975. Yliopisto ja valtio. Hallinto- ja talousarkisto 1.8.1974–31.12.2003.
- Ikola, Osmo T1976. Tiede ja hyöty. Hallinto- ja talousarkisto 1.8.1974–31.12.2003.
- Ikola, Osmo T1977. Tutkinonnuudistuksesta. Hallinto- ja talousarkisto 1.8.1974–31.12.2003.
- Ikola, Osmo T1978. Yliopisto ja politiikka. Hallinto- ja talousarkisto 1.8.1974–31.12.2003.
- Juva, Einar Wilhelm T1934. Turun yliopiston rehtorin, prof. Einar W. Juveliuksen avajaispuhe 5.IX.1934. Yksityisen yliopiston vuodet 1922–31.7.1974.
- Juva, Einar Wilhelm T1937. Rehtorin puhe lukuvuoden avajaisissa syyskuun 6 p:nä 1937. Yksityisen yliopiston vuodet 1922–31.7.1974.
- Järvi, Osmo T1954. Tieteellinen maailmankatsomus. Yksityisen yliopiston vuodet 1922–31.7.1974.
- Järvi, Osmo T1955. Yliopistot ja tieteellinen tutkimustyö. Yksityisen yliopiston vuodet 1922–31.7.1974.
- Koskenniemi, Veikko Antero T1926. Rehtorin avajaispuhe syysk. 1 p:nä 1926. Yksityisen yliopiston vuodet 1922–31.7.1974.
- Koskenniemi, Veikko Antero T1927. Rehtorin avajaispuhe syysk. 1 p:nä 1927. Yksityisen yliopiston vuodet 1922–31.7.1974.
- Koskenniemi, Veikko Antero T1930. Turun yliopiston lukuvuoden avajaiset 5.IX.1930. Yksityisen yliopiston vuodet 1922–31.7.1974.
- Nurmela, Tauno T1960. Yliopistomme ja aikamme. Yksityisen yliopiston vuodet 1922–31.7.1974.
- Nurmela, Tauno T1964. Perinne ja vallankumous. Yksityisen yliopiston vuodet 1922–31.7.1974.
- Nurmela, Tauno T1966. Pariisista Turkuun. Yksityisen yliopiston vuodet 1922–31.7.1974.
- Nurmela, Tauno T1967. Muuttunut akateeminen maailma. Yksityisen yliopiston vuodet 1922–31.7.1974.
- Nurmela, Tauno T1969. Yliopisto ja yhteiskunta. Yksityisen yliopiston vuodet 1922–31.7.1974.
- Olin, Toivo Edvard T1948. Rehtorin puhe Turun Yliopiston syyslukukauden avajaisissa 6.9.1948. Yksityisen yliopiston vuodet 1922–31.7.1974.
- Olin, Toivo Edvard T1951. Rehtori T. E. Olinin puhe syyslukukauden avajaisissa 5.9.1951. Yksityisen yliopiston vuodet 1922–31.7.1974.
- Paunio, Keijo T1993. Ohjaavatko asenteet korkeakoulupolitiikkaa? Hallinto- ja talousarkisto 1.8.1974–31.12.2003.
- Paunio, Keijo T1996. Yliopisto – monipuolinen kouluttaja. Hallinto- ja talousarkisto

- 1.8.1974–31.12.2003.
- Rousi, Arne T1991. Kansallinen ja kansainvälinen yliopisto. Hallinto- ja talousarkisto 1.8.1974–31.12.2003.
- Scheinin, Arje T1984. Tieteen nimissä. Hallinto- ja talousarkisto 1.8.1974–31.12.2003.
- Scheinin, Arje T1985. Vapaan kansan lahjasta valtion ikeeksi. Hallinto- ja talousarkisto 1.8.1974–31.12.2003.
- Scheinin, Arje T1986. Muuttuvan yliopiston haasteet ja odotukset. Hallinto- ja talousarkisto 1.8.1974–31.12.2003.
- Virkkunen, Artturi Heikki T1924. Rehtorin, prof. A. H. Virkkusen avajaispuhe syysk. 1 p:nä 1924. Yksityisen yliopiston vuodet 1922–31.7.1974.
- Virtanen, Keijo T1997. Yliopisto ja yhteinen hyvä. Hallinto- ja talousarkisto 1.8.1974–31.12.2003.
- Virtanen, Keijo T1998. Muuttuva toimintaympäristö - muuttuva yliopisto? Hallinto- ja talousarkisto 1.8.1974–31.12.2003.
- Virtanen, Keijo T2000. Luottamus ja vastuu tiedeyhteisen elinehtona. Hallinto- ja talousarkisto 1.8.1974–31.12.2003.
- Virtanen, Keijo T2001. Hukataanko kriittinen tiede? Hallinto- ja talousarkisto 1.8.1974–31.12.2003.
- Virtanen, Keijo T2004. Laadun määrä.
- Virtanen, Keijo T2005. Kansainvälisesti kilpailukykyisen tutkimusyliopiston toimintalogiikka.
- Virtanen, Keijo T2006. Yliopistot uuden työnjaon edessä.
- Virtanen, Keijo T2007. Yliopisto uusiksi?
- Virtanen, Keijo T2008. Tieteidenvälisyys ja uusi suomalainen yliopisto.
- Virtanen, Keijo T2009. Pitkä tie yliopistouudistukseen.
- Virtanen, Keijo T2010. Uusi yliopisto ja kriittisyyden mahdollisuus.
- Virtanen, Keijo T2011. Yliopistojen uusi todellisuus.
- Waris, Harry Ilmari T1946. Turun yliopiston rehtorin prof. Harry Wariksen avajaispuhe syyskuun 5 p:nä 1946 klo 18. Yksityisen yliopiston vuodet 1922–31.7.1974.
- Waris, Harry Ilmari T1947. Turun yliopiston rehtorin prof. Harry Wariksen avajaispuhe syyskuun 5 p:nä 1947 klo 18. Yksityisen yliopiston vuodet 1922–31.7.1974.

Sähköiset lähteet

- Kola, Jukka H2014. Rehtorin puhe. Investointi uudistumis- ja kilpailukykyyn. Helsinki: Helsingin yliopisto. (Sähköpostitiedonanto)
- Niiriluo, Ilkka H2003. Rehtorin avajaispuhe 10.9.2003. Dynaaminen sivistysyliopisto. Yliopisto-lehti 12–13 [www-lähde]. < http://yliopistolehti.helsinki.fi/2003_12/avajaispuhe.html > (luettu 4.9.2014).
- Niiriluo, Ilkka H2004. Rehtorin avajaispuhe 10.9.2004. Akateeminen vapaus. Yliopisto-lehti 10 [www-lähde]. < http://www.helsinki.fi/yliopistolehti/2004/10_2004/avajaispuhe.htm > (luettu 4.9.2014).
- Niiriluo, Ilkka H2005. Rehtorin avajaispuhe 9.9.2005. Yliopisto yhteisönä: kilpailua ja yhteistyötä. Yliopisto-lehti 10 [www-lähde]. < <http://www.helsinki.fi/yliopistolehti/2005/10/paakirjoitus.htm> > (luettu 4.9.2014).
- Raivio, Kari H1996. Avajaispuhe 10.9.1996. Est potestas ipsa scientia? Yliopisto-lehti 13 [www-lähde]. < http://yliopistolehti.helsinki.fi/1996_13/ylpaa.htm > (luettu 4.9.2014).
- Raivio, Kari H2000. Avajaispuhe 1.9.2000. Eurooppa liikkeessä. Yliopisto-lehti 13 [www-

- lähde]. < http://yliopistolehti.helsinki.fi/2000_13/avajaispuhe.html > (luettu 4.9.2014).
- Raivio, Kari H2001. Avajaispuhe 10.9.2001. Yliopiston idea. Yliopisto-lehti 13 [www-lähde]. < http://yliopistolehti.helsinki.fi/2001_13/avaus.html > (luettu 4.9.2014).
- Raivio, Kari H2002. Avajaispuhe 10.9.2002. Onko sivistysyliopisto muuttunut kilpailuyliopistoksi? Yliopisto-lehti 13 [www-lähde]. < http://yliopistolehti.helsinki.fi/2002_13/avaus.html > (luettu 4.9.2014).
- Väänänen, Kalervo T2012. Rehtori Kalervo Väänänen lukuvuoden avajaispuhe 5.9.2012. Tulevaisuuden yliopisto. Turun yliopisto: Rehtorin puheita [www-lähde]. < <http://www.utu.fi/fi/Yliopisto/johto/rehtori/Documents/avajaispuhe-2012.pdf> > (luettu 4.9.2014).
- Väänänen, Kalervo T2013. Rehtori Kalervo Väänänen puhe Turun yliopiston lukuvuoden avajaisissa 5.9.2013. Yliopistojen on tehtävä yhteistyötä menestyäkseen. Turun yliopisto: Rehtorin puheita [www-lähde]. < <http://www.utu.fi/fi/Yliopisto/johto/rehtori/Documents/Puhe%20Turun%20yliopiston%20lukuvuoden%20avajaisissa%205.9.2013.pdf> > (luettu 4.9.2014).
- Väänänen, Kalervo T2014. Rehtori Kalervo Väänänen puhe Turun yliopiston lukuvuoden avajaisjuhlassa 4.9.2014. Parempi yliopistolaitos yhteistyön ja oikeudenmukaisuuden kautta. Turun yliopisto: Rehtorin puheita [www-lähde]. < <http://www.utu.fi/fi/Yliopisto/johto/rehtori/Documents/Puhe%20Turun%20yliopiston%20lukuvuoden%20avajaisissa%204.9.2014.pdf> > (luettu 4.9.2014).
- Wilhelmsson, Thomas H2008. Rehtorin avajaispuhe. Huippuyliopiston yhteiskuntavastuu. Helsinki: Helsingin yliopisto [www-lähde]. < http://www.hup.fi/HY_media/medialle/avajaiset08/rehtorin%20avajaispuhe%20nettiin.pdf > (luettu 13.9.2015).
- Wilhelmsson, Thomas H2010. Rehtorin avajaispuhe. Yhdessä huipulle ja yhteiskuntaan. Helsinki: Helsingin yliopisto [www-lähde]. < <http://savotta.helsinki.fi/halvi/tiedotus/lehti.nsf/504ca249c786e20f85256284006da7ab/aab89d909653f094c22577960031c9d9?OpenDocument> > (luettu 13.9.2015).
- Wilhelmsson, Thomas H2011. Rehtorin avajaispuhe. Epävarmuuden yhteiskunta tarvitsee huippuyliopiston. Helsinki: Helsingin yliopisto. (Sähköpostitiedonanto)

Aikakausedet

- Ihamuotila, Risto H1992. Tieto on tulevaisuuden menestystekijä. Yliopisto – Helsingin yliopiston tiedotuslehti 40 (19), 10–13.
- Ihamuotila, Risto H1993. Vaikeuksista voittoon. Yliopisto – Helsingin yliopiston tiedotuslehti 41 (15), 16–19.
- Ihamuotila, Risto H1995. Helsingin yliopisto – tiedon soihtu. Yliopisto – Helsingin yliopiston tiedotuslehti 43 (13), 3–5.
- Lehto, Olli H1984. Perinteinen ja muuttuva yliopisto. Yliopisto – Helsingin yliopiston tiedotuslehti 32 (25), 3–9.
- Lehto, Olli H1987. Valtioneuvoston päätös korkeakoululaitoksen kehittämisestä. Yliopisto – Helsingin yliopiston tiedotuslehti 35 (25), 2–8.
- Oker-Blom, Nils H1980. Yliopiston kolmas ulottuvuus. Yliopisto – Helsingin yliopiston tiedotuslehti 28 (24), 3–8.
- Oker-Blom, Nils H1981. Suomen nuorison toivo. Yliopisto – Helsingin yliopiston tiedotuslehti 29 (24), 3–8.
- Raivio, Kari H1998. Yliopisto ja markkinoiden näkymätön käsi. Yliopisto – Helsingin yliopiston tiedotuslehti 31 (23), 3–8.

piston tiedotuslehti 46 (13), 5–7.

Tommila, Päiviö H1990. Yliopisto uusien haasteiden edessä. Yliopisto – Helsingin yliopiston tiedotuslehti 38 (22), 6–9.

Painetut lähteet

Heikel, Ivar August H1921. 1923. 14 p. syysk. 1921. Teoksessa Rehtorin puheet lukukausien avajaisissa syysl. 1920– syysl. 1922. Helsingin yliopisto, 24–41.

Niiniluoto, Ilkka H2006. 2011. Quo vadis Universitas? Teoksessa Niiniluoto, Ilkka, Dynaaminen sivistysyliopisto. Sata puhetta ja kirjoitusta vuosilta 1987–2010. Helsinki: Gaudeamus, 290–298.

Niiniluoto, Ilkka H2007. 2011. Yliopistoissa on tulevaisuus. Teoksessa Niiniluoto, Ilkka, Dynaaminen sivistysyliopisto. Sata puhetta ja kirjoitusta vuosilta 1987–2010. Helsinki: Gaudeamus, 329–336.

Kirjallisuus

Aittola, Tapio 1992. Uuden opiskelijatyypin synty: opiskelijoiden elämänvaiheet ja tieteenalaspesifien habitusten muovautuminen 1980-luvun yliopistossa. *Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research*, 91. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Altbach, Philip G. 2001. Academic freedom: International Realities and Challenges. *Higher Education* 41 (1–2), 205–219.

Haapanen, Pirkko 1996. Roomalaisten korkein taito. Johdanto antiikin retoriikkaan. Teoksessa Palonen, Kari & Summa, Hilikka (toim.), *Pelkkää retoriikkaa*. Tampere: Tammer-Paino Oy, 23–50.

Husén, Torsten 1996. The idea of the university. Changing roles, current crisis and future challenges. Teoksessa Morsy, Zaghoul & Altbach, Philip G. (toim.), *Higher education in an international perspective*. New York & London: Garland publishing, 3–19.

Huusko, Mira 2009. Itsearviointi suomalaisissa yliopistoissa: arvoja, kehittämistä ja imagon rakentamista. *Kasvatusalan tutkimuksia* 46. Jyväskylä: Suomen Kasvatustieteellinen Seura.

Kakkuri-Knuuttila, Marja-Liisa 2002. Retoriikka. Teoksessa Kakkuri-Knuuttila, Marja-Liisa (toim.), *Argumentti ja kritiikki. Lukemisen, keskustelun ja vaikuttamisen taidot*. Helsinki: Gaudeamus, 233–272.

Kaukonen, Erkki & Välimaa, Jussi 2010. Yliopistopolitiikan ja rakenteellisen kehittämisen taustoja. Teoksessa Aittola, Helena & Marttila, Liisa (toim.), *Yliopistojen rakenteellinen kehittäminen, akateemiset yhteisöt ja muutos. RAKE-yhteishankkeen (2008–2009) lopPURAPORTTI. Opetusministeriön julkaisuja 2010: 5*. Helsinki: Opetusministeriö.

Ketonen, Oiva 1986. Arvovallan politiikkaa. *Suomalainen korkeakoulu ja korkeakoulupolitiikka. Näkökulma suomalaiseen kulttuuriin*. Helsinki: WSOY.

Kivinen, Osmo; Rinne, Risto & Ketonen, Kimmo 1993. Yliopiston huomen. *Korkeakoulu-politiikan historiallinen suunta Suomessa*. Helsinki: Hanki ja jää.

Klinge, Matti 1965. Porvoon yliopiston ja Helsingin. Teoksessa Haavio, Matti (toim.), *Korkeakoulukysymys*. Helsinki: WSOY, 117–125.

Klinge, Matti 1987a. Perustaminen ja tarkoitus. Teoksessa Klinge, Matti; Knapas, Rainer; Leikola, Anto & Strömberg, John (toim.), *Helsingin yliopisto 1640–1990. Kuninkaallinen Turun akatemia 1640–1808*. Helsinki: Otava, 12–107.

Klinge, Matti 1987b. Opetus ja opiskelu. Teoksessa Klinge, Matti; Knapas, Rainer; Leikola, Anto & Strömberg, John (toim.), *Helsingin yliopisto 1640–1990. Kuninkaallinen*

- Turun akatemia 1640–1808. Helsinki: Otava, 355–552.
- Klinge, Matti 1989. Keisarillinen yliopisto. Teoksessa Klinge, Matti; Knapas, Rainer; Leikola, Anto & Strömberg, John (toim.), Helsingin yliopisto 1640–1990. Keisarillinen Aleksanterin yliopisto 1808–1917. Helsinki: Otava, 9-139.
- Koski, Leena 1993. Tieteen tahtomana, yliopiston tekemänä. Yliopiston sisäiset symboliset järjestykset. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja N:o 17. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Lahti, Silja 2012. Kaksi sopeuttamisen vuosikymmentä. Yliopistot ja muutos rehtoreiden puheissa. Kasvatustieteiden pro gradu -tutkielma. Turku: Turun yliopiston kasvatustieteiden laitos.
- Lampinen, Osmo 2003. Suomalaisen korkeakoulutuksen uudistaminen. Reformeja ja innovaatioita. Opetusministeriön julkaisuja 2003:25. Helsinki: Opetusministeriö.
- Niiniluoto, Ilkka 1984. Tiede, filosofia ja maailmankatsomus. Filosofisia esseitä tiedosta ja sen arvosta. Helsinki: Otava.
- Pehkonen, Nina 2006. Retorinen kritiikki. Eksegeettisiä lähestymistapoja. EMO Eksegeettikan menetelmien oppimisympäristö. [www-lähde]. < www.helsinki.fi/teol/pro/emo/tarkastelutapoja/kirjallisuutena4.html > (luettu 18.5.2012).
- Perelman, Chaïm 1996. Retoriikan valtakunta. Tampere: Vastapaino.
- Perälä, Tauno 1970. Turun yliopisto 1920–1939. Turku: Turun yliopisto.
- Rinne, Risto 2004. Searching for the Rainbow: Changing the Course of Finnish Higher Education. Teoksessa Fägerlind, Ingemar & Strömqvist, Görel (toim.), Reforming Higher Education in the Nordic Countries. Studies of Change in Denmark, Finland, Iceland, Norway and Sweden. Paris: Unesco, 89–135.
- Rinne, Risto 2010. The Nordic University Model from a Comparative and Historical Perspective. Teoksessa Kauko, Jaakko; Rinne, Risto & Kynkäänniemi, Heli (toim.), Restructuring the Truth of Schooling – Essays on Discursive Practices in Sociology and the Politics of Education. A Festschrift for Hannu Simola. Kasvatusalan tutkimuksia 48. Jyväskylä: Suomen Kasvatustieteellinen Seura, 85–112.
- Rinne, Risto; Jauhiainen, Arto & Kankaanpää, Jenni 2014. Surviving in the ruins of the university? – Lost autonomy and collapsed dreams in the Finnish transition of university policies. Nordic studies in Education 3, 213–232.
- Rinne, Risto; Jauhiainen, Arto; Simola, Hannu; Lehto, Reeta; Jauhiainen, Annukka & Laiho, Anne 2012. Valta, uusi yliopistopolitiikka ja yliopistotyö Suomessa. Managerialistinen hallintapolitiikka yliopistolaisten kokemana. Kasvatusalan tutkimuksia 58. Jyväskylä: Suomen Kasvatustieteellinen Seura.
- Yliopistolaki 645/1997 [www-lähde]. < www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/kumotut/1997/19970645 > (luettu 29.1.2015).
- Yliopistolaki 558/2009 [www-lähde]. < www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2009/20090558 > (luettu 29.1.2015).

KT Risto Rinne työskentelee kasvatustieteen professorina CELEssä Turun yliopistossa.

KT Arto Jauhiainen työskentelee kasvatustieteen professorina CELEssä Turun yliopistossa.

Syväluotaukset

KM Raakel Plamper työskentelee tutkimusavustajana CELEssä Turun yliopistossa.